

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste valdkond
Kultuuriteaduste instituut
Etnoloogia osakond

Mart Alaru

**Vabanemine võimal(дав)uste ahelatest: teadlik
internetikasutamine Facebookist lahtiühendunute
näitel**

Magistritöö

Juhendaja: PhD Ester Bardone
Kaasjuhendaja: Prof. Kristin Kuutma

Tartu 2024

AUTORIDEKLARATSIOON

Olen magistritöö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõtteliste seisukohtadele ning muudest allikaist pärinevatele andmetele on viidatud.

Mart Alaru

(allkirjastatud digitaalselt)

22. mai 2024. a

SISUKORD

Sissejuhatus	3
1. Teoreetiline raamistik	6
1.1. Digitaalse lahtiühendamise diskursus	6
1.1.1. Lahtiühendamise põhjused	9
1.2. Võimaldavused ja nende seos lahtiühendamisega	10
1.2.1. Võimaldavuse mõistest ja selle käsitlustest	10
1.2.2. Facebook ja võimaldavused	14
2. Metodoloogia	18
2.1. Valim	18
2.2. Autoetnograafia	21
2.3. Intervjuud	22
2.4. Informantide internetikasutuse päevikud	23
3. Analüüs	25
3.1. Facebooki kasutamisest loobumise põhjused seostatuna Facebooki võimaldavustega	25
3.1.1. Ajakasutus	28
3.1.2. Vajaduse puudumine/kadumine	33
3.1.3. Ebavajalikust tüütu infoni	36
3.1.4. Idealiseeritud sisu	38
3.1.5. Isikliku info käitlemine ja suunatud sisu	41
3.1.5.1. Suunatud sisu	43
3.2. Igapäevane internetikasutus ilma Facebookita	46
3.2.1. Teadlik interneti kasutamine	47
3.2.2. Alternatiivsed info- ja suhtluskanalid ning meelelahutuse viisid	55
4. Arutelu	58
4.1. Agentsuse võimendamine	58
4.2. Lahti/ühendatuse määrad ja raskus	60
Kokkuvõte	64
Breaking Free from the Chains of Affordances: Intentional Internet Usage as Depicted via the Example of Facebook Non-Users	67
Bibliograafia	70

Sissejuhatus

Eestis on Facebooki enimkasutatav sotsiaalmeedia platvorm. 2023. aastal tehtud uuringu järgi oli 1778 Eestis elava sotsiaalmeedia kasutaja seas 99,4 % neid, kes omavad Facebooki kontot (Mesipuu 2023). Kui palju on aga Eestis Facebooki kasutajaid kokku? 2021. aastal tehtud uuringu andmetel oli see number 700 000 (Mesipuu 2021). Ehkki selles numbris ei ole täpsustatud vanuseid ega sotsiaalseid gruppe, ütleb see, et kuigi Eestis on palju Facebooki kasutajaid, on siin peaaegu sama palju ka neid, kes seda platvormi ei kasuta. Ühelt poolt annab sotsiaalmeedia meile võimsad vahendid, mille kaudu teiste inimestega kontaktis olla, aga teiselt poolt võib sotsiaalmeedia keskkond tekitada kujutluse, et see kontakt laieneb (peaaegu) kõigini.

Eestis on Facebookist lahtiühendamist uurinud veel Ramona-Riin Dremljuga (2018), Maria Murumaa-Mengel ja Andra Siibak (2019), Siibak (2020), ja Helerin Rauna (2019), misjuures viimased kolm mainitud tööd on kirjutatud sama valimi materjali põhjal. Mainitud valim moodustati ühe kursuse raames, milles osalenutel paluti (nende nõusolekul) teha viiepäevane sotsiaalmeedia paast ning kirjutada sellest päevik; uurimuses osales 42 noort vanusevahemikus 19 – 23. Selle andmestiku abil on uuritud, kuidas noorte generatsioon ennast määratleb (Murumaa-Mengel & Siibak 2019), millist rolli täidab noorte perspektiivis sotsiaalmeedia (Siibak 2020), aga ka seda, kuidas sotsiaalmeedia (mitte)tarbimine võib põhjustada väljajäämishirmu ehk FOMO (*fear of missing out* ing. k.) (Rauna 2019). Minu tööga sarnane fookus oli Birgit Heinsalu bakalaureusetööl “Facebooki kasutamisest loobujad: põhjused ja kogemused” (2016).

Minu magistritöö eristub eelnimetatud uurimustest esiteks oma metodoloogia poolest, kuna ma keskendun Facebookist lahtiühendamisele, lähtudes kasutaja perspektiivist, kes on enda algatusel platvormilt lahti ühendunud ja tuues sisse ka ligi kolm aastat väldanud autoetnograafilise vaatluse kogemuse. Teiseks uurin ma lähemalt ka Facebooki mittekasutajate igapäevaelu infotarbimise harjumusi, hõlmates elulist konteksti, mis ulatub välja sotsiaalmeediast ja digikeskkondadest. Kolmandaks on antud töö teoreetiline fookus unikaalne, keskendudes sellele, kuidas sotsiaalmeedia võimaldavad (mille eesmärgid on sageli just kasvatada kasutajate osavõttu sotsiaalmeedia keskkonnas) võivad tekitada soovi lahti ühenduda.

COVID-19 pandeemia ajal, kui ma elasin ühetoalises korteris üksinda, oli väga lihtne uskuda, et kogu elu toimub sotsiaalmeedias. Painama jäi siiski küsimus, kui paljud tegelikult jagavad minu kogemust. Pandeemia tõestas nii minu kui ka paljude teiste jaoks, et tänapäeval on näiteks Eestis võimalik hakkama saada väga piiratud otsekontaktiga, kuna meil on piisavalt palju viise, mille kaudu saab suhtlust vahendada. See asjaolu iseeneses tundub olevat pigem positiivne - kui on rasked ajad, saab võrdlemisi hästi elada isolatsioonis. Teisest küljest mõjus see ka väga võõrastavalt, vaadata ennast kõrvalt ja näha, et peaaegu kõik toimingud eluks saab teha korteris istudes tehnoloogia vahendusel. Arvuti vahendusel sai minu toast koht suhtlemiseks, koolis käimiseks ja töö tegemiseks. Selle kõrvalt hakkas aga tunduma, et ma kaotan puute reaalsusega ning mul tekkis küsimus, kas teised tunnevad samamoodi.

Sellest arenes aja jooksul välja fookus, mis keskendub inimestele, kes on võtnud vastu ühe kindla otsuse seoses oma infotarbimisega: loobuda kasutamast sotsiaalmeediaplatformi Facebook. Valisin selle fookuse, et leida teistsugust perspektiivi sotsiaalmeediaga suhestumisele ning mõista seeläbi paremini, kas ja kuidas Facebooki kasutamine või mittekasutamine mõjutab inimeste argielu. Lisaks leian, et lahtiühendamise uurimine on aina olulisem, kuna oleme aina rohkem tehnoloogiast ja nende kaudu toimivatest erinevatest ühendustest sõltuvad. Lahtiühendamist tuleb uurida, et hinnata kriitiliselt, millist rolli need ühendused meie eludes täidavad, mis on nende positiivsed ja negatiivsed küljed. Seeläbi võiksime me ka paremini märgata erinevaid meid sotsiaalselt siduvaid ühendusi ning hinnata, milliseid me endale soovime ja milliseid mitte.

Olen ise Facebooki kasutaja ning võtan enda kogemuse selles töös autoetnograafia kaudu kasutusele. Minu suhtumine Facebooki on töö tegemise perioodil mõneti muutunud. Mida rohkem ma ise seda kasutasin, seda kriitilisem selle suhtes olin. Kui mu Facebooki kasutamine harvenes, muutusid ka kasutuskorrad üldiselt positiivsemaks.

Käesolevas töös on kaks suuremat uurimisküsimust:

1. Millised on Facebooki kasutamisest loobumise põhjused?
2. Milline on Facebookist lahtiühendunute igapäevane info hankimise ja suhtlemise kogemus internetis praegu?

Esimest küsimust uurin ma täpsemalt läbi a) kasutaja perspektiivi ning b) Facebooki võimaldavuste kaudu. Mind huvitab, kuidas Facebooki kasutamise kogemus on tinginud Facebookist loobumist ja kuidas selle platvormi võimaldavused nende kogemustega seotud on. Kas kasutajad on üritanud oma elus vabaneda teatud võimaldavustest? Kas mingid Facebooki võimaldavused töötavad vastu kasutaja soovidele?

Teist küsimust uurin endiste Facebooki kasutajate igapäevase digitaalse infotarbimise kirjelduse kaudu, mida on pakkunud nende päevikud ja intervjuud. Mind huvitab argine interneti kasutamise kogemus ja see, mis keskkondasid kasutatakse – kas kasutajatel on välja kujunenud mingid rutiinid või kasutamise piiramise meetodid ning kas Facebooki võimaldavustele on leitud mingi asendus.

Alustan oma magistritööd meetodite ja valimi kirjeldamisega. Kirjeldan lähemalt kolme põhilist välitööde meetodit: poolstruktureeritud intervjuu, tellitud päeviku meetod ja autoetnograafia. Põhjendan lähemalt, miks ma need meetodid valisin ja kuidas ma raamistasin oma valimi, mis koosneb 15 inimesest.

Töö jätkub teoreetilise raamistiku esitlemisega. Võtan kasutusele peamiselt kaks teoreetilist lähtepunkti: lahtiühendamise diskursus ning võimaldavuste teooria. Lahtiühendamise diskursus, mille puhul toetun autoritele nagu Trine Syvertsen, Karin Fast, Anne Kaun, Tero Karppi jt, tegeleb tänapäeval aktuaalse fenomeniga, milles erinevatel põhjustel ühendatakse end lahti erinevatest tehnoloogiatest ja internetipõhistest teenustest. Võimaldavuste teooria, mille üheks põhjapanijaks on James Gibson ja mida on edasi arendanud mitmed uurijad nagu Don Norman, Webb Keane, Dana Boyd jt, tegeleb lähemalt keskkonna ja inimese vahelises suhtes esile tulevate võimalustega. Selles töös ma rakendan võimaldavuste teooriat Facebooki keskkonna ning selle kasutajate ja mittekasutajate uurimiseks.

Töö analüütilises osas keskendun ma uuritavate intervjuudele, nende päevikutele ja autoetnograafiale, et analüüsida seda, millistel põhjustel on Facebookist lahti ühendatud ja mis võimaldavustega need põhjused seonduvad. Lisaks sellele uurin lähemalt ka elu ilma Facebookita – kas ja kuidas reguleeritakse interneti kasutamist, milliseid alternatiivseid suhtluskanaleid kasutatakse ja milliseid võimaldavusi lastakse oma ellu ja milliseid mitte.

1. Teoreetiline raamistik

1.1. Digitaalse lahtiühendamise diskursus

Digitaalse ühendatuse normaliseerumisega seoses on hakatud 2010. aastatest alates uurima aina rohkem seda, kuidas inimesed oma ühendatusele piire panevad. Ben Light (2014) on selliseid piiramisi nende erinevates vormides hakanud nimetama lahtiühendamise praktikateks (*disconnective practices*). Anne Kaun, juhindudes Light'i tööst, kirjutab, et kuna me elame digitaalsest meediast küllastunud maailmas, käib lahtiühendamine sellega alati kaasas (Kaun 2021: 1573). Karppi, Chia ja Jorge väidavad, et lahtiühendamise eesmärk ongi eelkõige toime tulla ühendatusega (Karppi et al 2021: 1600). Kõige rohkem on digitaalset lahtiühendamist uuritud kommunikatsiooni- ja meediauuringutes (Karin Fast, Trine Syvertsen, Anne Kaun, Ana Jorge, Tero Karppi, Pepita Hesselberth, Hallvard Moe, Minh Hao Nguyen, Moritz Büchi, Sara van Bruyssel jpt). Olulisi autoreid, kes käsitlevad lahtiühendamist võib välja tuua ka arvutiteadustest (Eric P. S. Baumer) ja tervishoiust (Jessica Franks, Richard Chenhall, Louise Keogh). Digitaalset lahtiühendamist seostatakse sageli individuaalsuse kehtestamisega – see võib olla soov hoida oma tuttavate vahel leiget distantsti (Miller 2016), säilitada oma vaimne tervis (Moe & Madsen 2021) või ka maksimeerida oma produktiivsust (Moe & Madsen 2021; Newport 2016).

Syvertsen ja Enli tõstavad esile, kuidas digitaalne lahtiühendamine, või nõ *digital detox* on tegelikult osa pikemaajalisemast meedia-vastupanu traditsioonist, mis meenutab vastureaktsioone kinodele, televisioonile ja teistele kommunikatsioonitehnoloogiatele (Syvertsen & Enli 2020: 1270). Daniel Miller märgib, et iga uue meediumi kasutuselevõtuga käib kaasas kriitika ning eelmiste ajaperioodide üleromantiseerimine, sama on tema väitel juhtunud ka Facebookiga. Ta lisab, et eriti levinud on kriitika Facebookis olevate sidemete (eba)tõelisuse üle ning varasemate aegade ülelihtsustamine (Miller 2016: 93). Miller kusjuures argumenteerib, et sotsiaalmeedia on tema töö valmimise ajal midagi, mida võiks võrrelda eraldi kohana, milles me elame ja kus igapäevaelu sünnib. “See ei ole üheski mõttes virtuaalne” (Miller 2016: 2), lisab ta.

1990ndatel ja 2000ndatel vaadeldi teaduslikus kirjanduses lahtiühendamist ning tehnoloogiast hoidumist pigem kui probleemi, mida ületada (Selwyn 2003). Siis nähti digitehnoloogiat just

pigem vahendina, mille kaudu on võimalik indiviidi võimestada ja mille kaudu saab ta ületada talle seatud piirangud. Ajapikku on aga tehnoloogia muutunud ning selle käigus ka lahtiühendamise diskursus. Nüüd kui digitehnoloogia on Lääne ühiskonnas enamikule kättesaadav, nutitelefonid on muutunud peaaegu hädavajalikuks ning sotsiaalmeedia kasutamine samamoodi, ei saa enam tingimata rääkida digitehnoloogia võimestava potentsiaali laialdasest ärakasutamisest. Praegu käib arutelu pigem selle ümber, kuidas digimeedia hiiud nagu Google, Facebook, Twitter jne. ekspluuteerivad oma kasutajaid, et kaevandada informatsiooni ning müüa seda maha. Enamikul kasutajatel ei ole ka tehnilist teadlikkust ja oskuseid, mis võimaldaksid neil digimeedia maastikul olla võimestatud inividid, mistõttu on vaja avalikus arutelus rohkem kästileda lahtiühendamise erinevaid tahke ja võimalusi.

Hesselberth tõstab esile, kuidas paljud akadeemilised käsitlused lahtiühendamisest on antiteetilised selle eesmärgi osas, mida nad uurivad, kuna süsteem, mille raames neid töid kirjutatakse, on tihedalt seotud ja ühendatud läbi erinevate digitaalsete vahendite. Nende teaduslike tööde tegemine eeldab sageli just digitaalset ühendatust ning samal ajal panustab ka andmestumisse, mis on osaliselt just element, mille vastu tahetakse digitaalmeediast lahtiühendumisega võidelda (Hesselberth 2018: 1997). Hesselberth tõstab esile, et lahtiühendamise uurimine, eeltoodud paradoksi tunnistamine ja teadlikkus oma dispositsioonist teadlasena on vajalikud, et võimestada inimeste õigust lahtiühendamisele ning eemalduda ühendatuse hegemoonilisest nõudest (Hesselberth 2018: 2007).

Digitaalne lahtiühendamine ei pea tähendama suurt sammu nagu näiteks Facebooki konto kustutamist. See võib olla ka näiteks pausi tegemine telefoni kasutamisest või teatud info blokeerimine mingil sotsiaalmeedia leheküljel. Selline vajadus reguleerida ja piirata oma digitaalset tarbimist viitab ka kõrgendatud refleksiivsusele hilismodernses ühiskonnas (Kaun 2021: 1576). Teisest küljest võib väiksemaid lahtiühendamise praktikaid (ja võimaldavusi) näha teatud kompromissidena, mis hoiab kasutajaid platvormiga seotuna (Light & Cassidy 2014). Käesolevas töös uurin ma nii Facebooki konto kustutamist ja selle põhjuseid, kui ka argist interneti kasutamist, pöörates tähelepanu ka väiksematele “lahtiühendamistele” või digitaalmeedia piiramistele.

Eraldi tähelepanu väärib ka Tero Karppi töö “Disconnect: Facebook’s Affective Bonds” (2018), mis vaatleb lahtiühendamist just Facebooki kui platvormi perspektiivist. Karppi

harutab selles töös lahti Facebooki toimetehhanismid, üritades mõista, milliseid vahendeid kasutavad Facebooki loojad, et tegeleda lahtiühendamise ohuga, mis on platvormi seisukohalt eksistentsiaalne probleem. Siinkohal pööran tähelepanu võtmelisele mõistele Facebooki ülesehituse seisukohalt, mida eesti keelde on keeruline tõlkida – *engagement* ehk kaasatus ja/või kaasamine, mõnes mõttes ka hõlmamine, hõivamine või hõivatus.

“Facebooki finantsdokumente lugedes selgub, et kasutaja kaasatus [*user engagement*] on põhiline mõiste, mida firma kasutajate omavaheliste ning kasutaja ja firma vaheliste suhete kirjeldamiseks Facebooki platvormil kasutab, samas seda mõistet ei ole eriti ei ettevõtete ega sotsiaalmeedia uurijate seas defineeritud” (Karppi 2018: 28).

Karppi kirjutab, et kaasatus tähendab millegagi hõivatud olemist, aga oluline on siinjuures see, et see ei defineeri tegevust, millega ollakse hõivatud (nii nagu teeb ‘osalemine’); “see [kaasatus] üksnes kindlustab mingi tegevuse toimumise” (Karppi 2018: 33). Selline toimetehhanism viib aga järelmiteni, mida on kriitiliselt välja toodud digimeedia ja sellest lahtiühendamise diskursustes – sisu banaalsus, (Baumer et al 2013), survestatus olla pidevas ühenduses (Hesselberth 2018), väljajäämishirm (Rauna 2019) jm.

Lahtiühendamise fenomeni on uuritud läbi erinevate müügiartiklite (teenuste, toodete, rakenduste) kriitilise analüüsi, sh lahtiühendamise väljasõidud, töötoad ja kursused ning erinevad (nt nutikella) vidinad (van Bruyssel et al 2023: 2; Karppi et al 2021); rohkelt on uuritud just nimelt erinevaid lahtiühendamist propageerivaid (enamasti kommertslikke) tekste – näiteks eneseabiraamatud ja muu taoline tarbekirjandus (Moe & Madsen 2021; Syvertsen & Enli 2020).

Lahtiühendamise diskursust on uuritud põhjalikult ka läbi soouuringute prisma (Fast 2021; van Bruyssel et al 2023). Karin Fast on näiteks vaadelnud, kuidas lahtiühendamise praktikad on sageli konstrueeritud “post-digitaalse koduperenaise” jaoks, kelle õlul on suurem osa suhtlemise ja hoolekande rolle perekeskses ja ka suguvõsakeskses suhtluses, mis tähendab, et lisaks nendele ülesannetele, on koduperenaisel vaja tegeleda ka oma digitaalmeedia lahtiühendamise praktikatega, et oma tervist ja produktiivsust säilitada (Fast 2021). Kusjuures, Syvertsen (2020) ja Kaun (2021) tõstavad esile asjaolu, et lahtiühendamine on omaette töö mis nõuab vaeva.

Hesselberth (2018), Jorge (2019) ja Fast (2021) tõstavad aga esile, et see vaev, mis lahtiühendamisele kulub, on praegusel ajal indiviidi enda vastutus. Kui asi puudutab ka avalikku arutelu sotsiaalmeediast lahtiühendamisest ja erinevaid programme, mis sellele peaksid kaasa aitama, rõhutakse isiklikule vastutusele. “Nendes diskursustes ei ole ruumi avalikule arutelule, mis puudutaks sotsiaalmeedia tööstuse (enese)reguleerimist. Sotsiaalmeedia pakutavad ajamõõtmise tööriistad toimivad kõigest järjekordse viisina, kuidas panna kasutaja oma enesereguleerimise eest ise vastutama” (Jorge 2019: 18). Lisaks on sotsiaalmeedia kasutamine ka ühiskondlik norm, millest kõrvalekaldumine võib tähendada lisanduvaid raskuseid näiteks karjääris või mingites kindlates ühiskonagruppides.

1.1.1. Lahtiühendamise põhjused

Käesolevas töös võrdlen ma digitaalse lahtiühendamise teemalisi käsitlusi enda uurimuse tulemusega, lootuses lisada Eesti kasutajakogemuste nüansse lahtiühendamise diskursusesse. Eeskätt olen võtnud eeskujuks ja võrdlusaluseks need uurimused, mis samuti lähtuvad intervjuudest inimestega, kes on Facebookist lahti ühendunud (Pennington 2021; Dremljuga 2018). Teemaatilisel keskendun peamiselt just põhjustele, miks Facebookist lahti on ühendatud ja miks üleüldiselt reguleeritakse oma digitaalse meedia tarbimist. Kvalitatiivsetes uuringutes (Baumer et al 2013; Nguyen et al 2022) on esile tõstetud, et sotsiaalmeediast (eriti Facebookist) lahkumist motiveerivad faktorid on muuhulgas privaatsus, andmete väärkäitlemine, produktiivsuse tõstmine, banaalsusest hoidumine, sõltuvuse kontrolli all hoidmine, ja väline surve. Moe ja Madsen (2021) eritlevad eneseabi ja selle laadse teatmekirjanduse kaudu lahtiühendamise põhjustena viit kategooriat: tervis (ja selle edendamine), tähelepanu (kasvatamine), eksistentsiaalne (ilmajäämise rõõm ehk JOMO – *joy of missing out* ing. k.), poliitiline (andmed ja eetika) ja keskkond (digiprügi vähendamine).

Moe & Madsen täheldavad, et lahtiühendamise strateegiaid, põhjuseid ja praktikaid ei saa vaadelda fikseeritud dihhotoomiatena vaid pigem kui kontiinumit (Moe & Madsen 2021: 1586). Käesolevas töös osutan samuti, et kasutajatel on tüüpiliselt mitu põhjendust Facebookist lahtiühendamiseks ja/või selle platvormi kasutamisest hoidumiseks. Trine Syvertsen väidab, et kuigi lahtiühendujad ja nende motiivid on erinevad, ühendab neid siiski üks ühine joon: nad peavad enda elus oluliseks eesmärgi, mis ulatuvad meediast väljapoole (Syvertsen 2020: 120). Erinevate lahtiühendujate ühiseks tunnuseks on loetud ka

agentsusetunde kasvatamist (Baumer et al 2018: 2). Uurimuses, milles osalejatel paluti neljaks kuuks Facebookist lahti ühenduda, kirjeldavad autorid, et nii need osalised, kes otsustasid ka edasi olla Facebookist lahti ühendunud kui ka need, kes otsustasid tagasi minna, põhjendasid oma otsuseid tundege, et neil on oma valiku tõttu rohkem kontrolli oma elude üle (*ibid*). Väidan ka selles töös, et agentsus ja selle võimendamine on üks põhilisi motivatsioone, miks lakatakse Facebooki kasutamast.

Eric P. S. Baumeri jt. varasemas uurimuses Facebooki mittekasutamise praktikate ja kogemuste kohta on eritletud erinevaid lahtiühendamise põhjuseid. Uurimus, milles osales 410 Facebooki platvormilt lahkunud inimest, on välja toodud kuus erinevat põhjust või motivatsiooni, miks Facebooki mitte kasutada: privaatsus, andmete (väär)kasutamine, banaalsus, produktiivsus, sõltuvus ning sotsiaalne, professionaalne ja institutsionaalne survestatus (Baumer et al 2013). Samuti toob Birgit Helis Heinsalu oma bakalaureusetöös välja osati sarnaseid põhjendusi Facebookist lahkumiseks: privaatsus, ajakasutus, info üleküllus, digitehnoloogia iseloom ja sotsiaalne võrdlemine (Heinsalu 2016: 22-26).

1.2. Võimaldavused ja nende seos lahtiühendamisega

Digitaalset lahtiühendamist võib seostada üht või teist sorti üleküllusega; olgu see siis pidevalt uuenduva uudistevoo lõputu kerimine kriiside ajal (*doomscrolling*) (Ytre-Arne, Moe 2021), sündmusterohkuse illusiooni üleval hoidmine (Lupinacci 2021), pidevalt kättesaadav olemine, infole alati ligipääsemise võimalus, umbkaudselt kasutajale huvi-pakkuda-võiva meelelahutusliku sisu alaline valmidus (Karppi 2018) jne. Et seda üleküllust paremini mõista, kasutan terminit 'võimaldavus' (*affordance*) ja sedastan, et millest meil tundub digikeskkondades üleküllus olevat, on võimaldavused. See mõiste aitab minu hinnangul hästi mõista seda, kuidas tehnoloogia inimestega suhestub ja millised aspektid näiteks Facebooki juures osasid inimesi sealt eemal hoiab.

1.2.1. Võimaldavuse mõistest ja selle käsitlestest

Mõiste 'võimaldavus' (*affordance*) kasutuselevõtjaks on USA tajupsühholoog James Gibson. Tema võimaldavuste teooria (Gibson, 1979) rõhutab, et ümbruskonda tajutakse eelkõige läbi selle, mida see ümbruskond võimaldab teha. Olulist rolli mängivad siin ka ümbruskonda tajuva olendi vajadused ja kavatsused, kuna need aitavad selekteerida ümbruskonnast välja

nende täitmiseks asjakohased elemendid. “Vajadused kontrollivad võimaldavuste taju (valikulist tähelepanu) ja algatavad ka tegevusi” (Gibson, 1982: 411).

Olulise panuse on andnud võimaldavuste teooriate arengusse Don Norman, kes näitab, kuidas tehnoloogia kasutajast sõltub oluliselt see, millised tehnoloogia võimaldavused muutuvad praktikas toimivateks võimaldavusteks. Tema tuntud tööd *The Psychology of Everyday Things* (1988) ja *The Design of Everyday Things* (1990) tutvustavad võimaldavuse mõistet esimest korda disainiuuringute raames (Davis 2020: 29). Maili Pilt kirjutab, et Normani tajutud võimaldavuste (*perceived affordances*) teooria käsitluses on võimaldavused “ainult need tegutsemisvõimalikkused, mida konkreetne tegutseja tajuda suudab” (Pilt 2023: 25). Normani tööde eeskujul hakati võimaldavuse mõistet kasutama sageli disainis, kommunikatsioonis ja tehnoloogiauuringutes. Muuhulgas on võimaldavuse mõistet hakatud kasutama ka antropoloogias (Keane 2018). Seda mõistet on kasutatud näiteks selleks, et tähistada mingi tehnoloogia või arenduse kavandatud võimalusi; hiljem on aga kritiseeritud, et kasutaja perspektiiv ja taju on jäänud sellise mõistekäsitluse puhul õigustamatult tahaplaanile (Nagy & Neff 2015, McVeigh-Schultz & Baym 2015; Cirucci 2017).

Oma raamatus “How Artifacts Afford”, tutvustab Jenny L. Davis võimaldavuste käsitlust, milles tulevad esile erinevad määrad, intensiivsused, varjundid, mis erinevate võimaldavustega kaasas käivad. Ta toob näitena ostukärud, mida saab kasutada siis, kui sisestada neisse pandiraha. Sellised kärud nügivad klienti poest lahkudes kärü tagasi oma kohale panema, et saada tagasi oma pant. Aga see ei tähenda, et need kärud ei võimalda end kaasa võtta. Lihtsalt kaasavõtmise võimaldavust võib ostukärü puhul nimetada kergelt mittesoosivaks (Davis 2018). Uks, mis on lukustatud, *ei luba* võtmata inimest tuppa. Uks mis on lukust lahti, *lubab*. Uks, mis automaatselt avaneb, kui selle juurde minna (nagu näiteks poe ukseid), *kutsub* sisse astuma. Samamoodi on võimaldavustega digikeskkondades. Kui keegi on jätnud oma Facebooki teated telefonis sisse (mis on vaikimisi säte kõikide mobiilirakendustega), siis see üksnes ei võimalda tal oma kontaktide kommentaare näha vaid lausa *julgustab* või *käib peale*, et see kasutaja vaataks ja loeks, mida üks tema kontaktidest kommenteeris mingi postituse juures. Sedasi võimaldavuse mõistet lahti mõtestades võib kvalitatiivselt hinnata asjade sisse ehitatud taotluseid, asjade mõju, kuidas asjad on oma kasutajate suhtes positioneeritud jne. Selline lähenemine on vajalik ka Facebooki võimaldavuste ja nende mõju uurimisel. Kui me jääksime ükskõik millise veebirakenduse või platvormi uurimisel üksnes selle juurde *kas* või *mida* see võimaldab, küsimata seejuures

kuidas see seda teeb, jääksid meie jaoks märkamata neisse digitaalsetesse artefaktidesse sisse ehitatud nõ kallakud, mis soosivad üht ja pärsivad teist tegevust – ehkki mõlemad on võimaldatud. Võib näiteks öelda, et Facebook võimaldab nii kasutajaks hakkamist kui ka oma konto kustutamist. Kellelegi ei tule aga üllatusena, et üks nendest tegevustest on lihtsam ja soositum kui teine.

Tehes uurimust sotsiaalmeedia platvormi ja selle võimaldavuste teemal, peab tähelepanu pöörama agentsuse küsimusele. Kuna sotsiaalmeediaplatformid on inimeste poolt disainitud artefaktid, siis ka nende võimaldavused on mõnes mõttes kellegi tahte pikendused. Kui Facebooki võimaldavus julgustab kasutajat näiteks kommenteerima kellegi postitust, siis selle taga on disainiga edastatud tootja agentsus. Ma nõustun Davise tehnoloogia võimaldavuste käsitlusega, mille kohaselt on tehnoloogiad inimagentsuste vahendajad.

Davis edastab oma võimaldavuse käsitluses Ernst Schraube vaadet, mille kohaselt on tehnoloogia materialiseerunud tegevus. See lähenemine “tunnistab tehnoloogia mõju (tehnoloogiad *teevad* asju), aga lükkab tagasi tehnoloogilise agentsuse idee. Agentsus jääb inimsubjektide pärusmaaks” (Davis 2018: 57). Davis eristab siin agentsust ja mõjusust (*agency and efficacy*). Esimene kuulub alati rangelt inimeste maailma, mis tähendab et tehnoloogiate ja inimeste vahel on asümmeetriline suhe, kus suurem rõhk ja vastutus lasub inimestel. “Asetades agentsuse eksklusiivselt inimtegitajatele, pannakse tootjad ja tarbijad vastutavasse rolli” (*ibid*).

Gibsoni loodud võimaldavuse mõiste algse kasutuse juurde käib tajuteooria, mille järgi kerkivad võimaldavused kellegi jaoks esile läbi tema vajaduste, kavatsuste ja sättumuste filtri, lubades märgatavaks teha üksnes *teatud* võimaldavused, mis isendi jaoks ühel või teisel põhjusel olulised on. Webb Keane, kes on võimaldavuse mõiste kohandanud etnoloogiasse ja julgustab seda kasutama inimeste ja kultuuride uurimiseks, räägib kuidas "Igas olukorras leidub omadusi, mida võib rakendada kindlal moel kindlaks tegevuseks, samas kui ülejäänud jääb märkamata. Sellised omadused avalduvad [nõ] asjassepuutuvate elementidena [ing. k. *matters of concern*]" (Keane 2018). Peter Nagy ja Gina Neff on kritiseerinud ‘võimaldavuse’ mõiste arengut kommunikatsioonitehnoloogia uuringute valdkonnas just selle osas, et mõiste on kaotanud puute oma algse, tajujast lähtuva, vaatepunktiga. Nad leiavad, et kaduma on läinud arusaam, et võimaldavus on „nii keskkonna- *kui ka* tajuga seotud, nii kontseptuaalne

kui ka kujuteldav” (Nagy & Neff 2015). Sarnaselt on võimaldavuste kahesuunalisuse aspekti kirjeldanud ka Gibson ise:

“Oluline asjaolu keskkonna võimaldavuste juures on see, et nad on teatud mõttes objektiivsed, reaalsed ja füüsilised, erinevalt väärtustest ja tähendustest, mida sageli peetakse subjektiivseks, fenomenaalseks ja mentaalseks. Tegelikult ei ole võimaldavus aga ei objektiivne omadus ega ka subjektiivne omadus; või siis – see on mõlemad. Võimaldavus on subjektiivse-objektiivse dihhotoomia ülene ning aitab mõista selle küündimatust. See on võrdväärselt nii keskkonna fakt kui ka käitumuslik fakt. See on nii füüsiline kui ka psüühiline ja samas ei ole kumbki. Võimaldavus osutab mõlemas suunas, nii keskkonna kui ka vaatleja poole” (Gibson 1979: 129).

Davis tõstab esile kolm subjektipoolset tingimust, mis võimaldavusi mõjutavad: taju, osavus ja kultuuriline ning institutsionaalne legitiimsus (Davis 2018: 89). Need on inimesega seostuvad tegurid, mis mõjutavad, *kuidas* üks või teine asi inimesele midagi võimaldab. Ta kirjutab näiteks, et sotsiaalmeedia saitide sätted, mis määravad, kuidas info kasutajani jõuab, on tehnikateadliku inimese jaoks muudetavad (seega ta oskab neid võimaldavusi näha ja oma infovälja vastavas keskkonnas mõjutada), samas kui tavakasutajale jällegi mitte (Davis 2018: 93). Mina väidan, et lisaks kolmele eelmainitud tingimusele on veel üks oluline tegur, nimelt vajadus (või vajaduse tunne) – mis sõltub inimese vaimsest ja füüsilisest olukorrast, tema meeleoludest jms.

Inglise keeles on ütlus *necessity is the mother of invention*, mida võib tõlkida “vajadus on leiutamise ema”. See ütlus kirjeldab väga hästi seda, kuidas toimivad võimaldavused. Kui midagi on väga selgelt vaja, võib kergemini saavutada fookuse, mis eraldab maailmast olulise ja aitab märgata õigeid vahendeid (ja nende võimaldavusi), millega see vajadus täita. Ma väidan, et on olemas ka vastupidine olukord. Tugevalt esiletulevat vajadust ei ole, aga võimaldavusi on lõputu hulk. Üldiselt ei pea see tähendama seda, et ilma tungivate vajadusteta oleksime me halvatud võimaldavuste lõpmatuses. Need võimaldavused, mida me tajume, on ikka läbinud teatud kriitilise filtri, mis eraldab olulise mitteolulisest. Kui on aga juttu artefaktide võimaldavusest, siis need on loodud kellegi poolt teenima mingeid huve. Ja osad sellised võimaldavused on loodud tunduma meie jaoks olulised. Ja siin on see koht, kus võib tekkida olukord, kus vajadus enam ei ole leiutamise ema. Võimaldavused on meie taju muutnud kellegi teise huvides. Tegu ei ole enam meie vajadustega, mida me täita üritame -

vaid kellegi teise omadega. Ka paljud siin töös kirjeldatavad juhtumid näitavad, kuidas vajaduse tunde kadumine/puudumine muudab Facebooki võimaldavuste iseloomu tüütumaks, pealekäivamaks, mistõttu nähakse vajadust platvormilt lahkuda ja sellest eemale hoida.

1.2.2. Facebook ja võimaldavused

Nüüd vaatlen ma lähemalt võimaldavuse käsitlusi, mis peavad silmas Facebooki. Lisaks arutlen, milliste aspektide poolest on erinevad võimaldavuste käsitlused sotsiaalmeedia uurimisel kasulikud, sidudes need käesoleva töö spetsiifikaga. Uurin, kuidas võimaldavused on seotud Facebookist lahtiühendamise ja ning kuidas seda kontseptsiooni kasutada lahtiühendamise praktikate juures üldisemalt.

Nagy ja Neff tutvustavad mõistet “kujuteldav võimaldavus” (*imagined affordance*), mis viitab tajuja ootustele. “Kasutajatel võivad olla teatud eeldused oma kommunikatsioonitehnoloogiate, info ja andmete osas, mis kujundavad seda, kuidas nad nendele lähenevad ja millised tegevused tunduvad olevat oodatud. Need eeldused ei pruugi olla vastavasse tööriista disaini poolest sisse kodeeritud, aga sellegipoolest kujunevad nad osaks kasutaja arusaamast, millised tegevused neile võimalikud on” (Nagy & Neff 2015: 5). Ühe näitena toovad autorid Facebooki uudisvoo – täpsemalt kasutaja kuvandi sellest, selgitades, et kasutaja võib arusaadavalt kujutada ette, et Facebooki uudisvoos on objektiivselt esindatud tema sõprade poolt tehtud postitused. Tegelikuses ei pruugi kasutajal olla täit arusaama sellest, milliste filtrite läbi sõelutakse talle uudistevoos sisu (*ibid.*). Kujuteldava võimaldavuse mõiste aitab esile tuua tehnoloogiate – sealhulgas Facebooki – vahendavat olemust, milles kasutajad võivad eeldada seal olemas olevaid valikuid või omadusi, mida tegelikuses ei pruugi seal olla. Lisaks lubab kujuteldava võimaldavuse mõiste keskenduda täielikumalt kasutaja perspektiivile, lubades tunnistada tehnoloogia omaduste osalist läbipaistmatust. Selle juures peab aga silmas pidama, et kujuteldav võimaldavus ei ole võimaldavus – tegu on erineva kategooriaga, mis sellele vaatamata aitab laiemalt aru saada tehnoloogia, ja antud juhul sotsiaalmeedia, kasutamise kogemuste keerukusest.

Tuletades meelde, et võimaldavused ei ole puhtalt keskkonna/tehnoloogia ega ainuüksi ka tajujakesksed aspektid – vaid nende suhtest sündivad emergentsed nähtused, peab aru andma, et kui rääkida näiteks nõ Facebooki võimaldavustest, puudutame me tegelikult

Facebooki ja selle erinevate kasutajate vahelisi erisuguseid suhteid. Seega, võimaldavuse uurimisel peab rääkima mitte ainult Facebooki disainist ja omadustest vaid ka kasutaja identiteedist ja eesmärkidest.

Kuna käesolevas töös on fookuseks Facebookist lahkunud inimesed, siis võimaldavuste vaatepunktist on oluline küsida, kuidas tekivad vastuolud kasutajate soovide ja platvormi disaini vahel. Ühelt poolt tuleb rääkida võimaldavustest, mis nende kasutajate ja Facebooki suhtes tekkisid ja teiselt peab uurima, mis nende võimaldavuste juures tekitas konflikti, mis ajendas kasutajaid midagi selles osas ette võtma. Sellises fookuses on võimalik esile tuua erinevaid muresid ja kaebuseid, mis kasutajatel seoses sotsiaalmeedia platvormidega tekivad ja võimendada alternatiivseid seisukohti nende kohta.

Facebooki võimaldavustest on kirjutatud võrdlemisi palju, aga tundub, et enamjaolt on puudutatud konkreetseid funktsioone Facebooki keskkonnas nagu näiteks võimalus reageerida postitustele meeldimisega. Vähem on minu arust kirjutatud sellest, kuidas Facebooki erinevad võimaldavused ulatuvad veebi või rakenduse keskkonnast välja ja avalduvad puhtalt telefoni või arvuti lähedalolu ja Facebooki kasutaja olemise kaudu. Selles töös ma üritan avada, kuidas Facebooki võimaldavused avalduvad kasutaja perspektiivist ka siis, kui platvormi parajasti ei kasutata.

Facebooki uurimise kontekstis on võimaldavuste uurimises väärtusliku panuse andnud Ellis Jones, kes vaatleb 'võimaldavust' läbi võitluse või vastuseisu. "Arusaamine võimaldavustest kui konkureerimise aladest (*sites of contestation*) [---] sedastab, et need on kohad, kus on võimalik vaadelda taotluste kohtumist ning ei hõlma tervikuna seda, mis sotsiaalmeedia on ja mida see teeb" (Jones 2020). Sarnase tähelepaneku on teinud Ramona-Riin Dremljuga, kes kirjutab inimestest, kes on selektiivselt katkestanud ühe sotsiaalmeedia platvormi kasutamise ja alles jätnud muid sotsiaalmeediakanaleid. Ta tõstab esile, et otsus kindlalt platvormilt lahkuda on kujunenud välja kasutamise käigus. "Motivatsioon lahkuda kuhjub tema meediakasutuse käigus, kui ta näeb konflikte platvormide võimaldavustega. Platvormi-spetsiifiline lahtiühendamine on seega pikaajaliste tingimiste tulem, mis on kujunenud kasutaja, platvormi ja keskkonna võimaldavuste vahel" (Dremljuga 2018). Ühe näitena toon piltide ja seikade jagamise sotsiaalmeedias. See võimaldavus on sotsiaalmeedia kasutajatele (nutiseadme vahendusel) kättesaadav paljude elusündmuste juures. Teisisõnu, inimeste elusündmustest saavad potentsiaalsed postitused. Osad kasutajad aga leiavad, et nad

ei taha tegelikult oluliste sündmuste juures tunda, et nendest saaks teha postituse. See võimaldatus kujutab endast osade kasutajate jaoks kiusatust, mis seab sellistel sündmustel korraks esikohale sotsiaalmeedia *like*'ide ja võrdlemiste mängu. See aga mõnes mõttes rikub vahetat sündmuse kogemist.

See näitlikustab, kuidas võimaldavad võivad olla konkureerivate agentsuste kokkusaamiskohad. Konflikti võib ilmselt kokku võtta nii: sotsiaalmeedia loojate ja sidusrühmade huvides on, et sotsiaalmeediat kasutatakse, et see toodaks informatsiooni jne – osade (mitte kõikide) kasutajate huvides on aga vähendada oma kogemuste vahendatust ja tõsta nende vahetust. Sotsiaalmeedia loojate agentsus avaldub läbi sotsiaalmeedia platvormi disaini ja kasutaja agentsus avaldub (näiteks) läbi otsuse sellest lahti ühendada. Seda kirjeldavad ka Baym et al, kelle uurimus keskendub ajutiselt sotsiaalmeediast lahti ühendunud noortele. Nad kirjutavad, et “lahtiühendamine nõuab võimaldavuste tajumist” selleks et piire paika panna (Baym et al 2020: 6).

Ramona-Riin Dremljuga tööst tuleb minu tõlgenduses esile agentsuse ja selle kehtestamise roll sotsiaalmeedia reguleerimisel. Ta leiab, et “erinevate meediakeskkondade vahel valimine ja liikumine, mida lubavad mitmekülgsed kommunikatsioonivõimalused, on kasutajatele rahuldustpakkuvam kui konventsionaalsete sotsiaalmeedia praktikate järgimine või platvormidest keeldumine või nende kohandamine”. Ta järeldab, et platvormi-spetsiifiline lahtiühendamine ei tee inimest vähem kättesaadavaks, vaid võimaldab kasutajatel leida enda jaoks sobivam ja nauditavam kohalolu meedias (Dremljuga 2018). Minu hinnangul tuleb siit välja, et agentsuse omaks võtmine on see, mis pakub sotsiaalmeedias navigeerimise juures naudingut.

Dremljuga vaade on digitehnoloogia võimaldavuste suhtes optimistlik, viidates, et meediamaaistikul saab leida endale sobiva ja (tehnoloogia abil) võimestava olekuviisi. Baymi jt. vaade on seevastu pessimistlikum, samas mõnes mõttes kinnitab Dremljuga öeldut, kuna näitab hoidumise ja loobumise loogika kitsaskohtasid. Uurides inimesi, kes pärast Facebooki paastu platvormi uuesti kasutama hakkasid, nägi Baym koos kaasautoritega, et nende valimi inimesed kirjeldasid sotsiaalmeedia kasutamist just läbi eituse ja hoidumise ning ei toonud eriti välja *mida* nad Facebookis tegid kuivõrd kirjeldasid sellest hoidumist ja selle kasutamise piiramist. (Baym et al 2020: 8). Nad lisavad et vaatamata sellele kui palju praktiseeritakse teadlikkust ja tähelepanelikkust (*mindfulness*), ei päästa see meie meediamaaistikku

“Facebooki vohavast pinnakattest” (*ibid*: 9). Dremljuga seevastu näeb, kuidas platvormispetsiifilised lahtiühendujad, kes muud (polü)meediat enda jaoks kohandatult kasutavad, valivad just endale meelepärase kommunikatsioonikogemuse ilma et peaksid kaasaegsete sotsiaalmeedia praktikatega kohanduma või ühendatusest pagema (Dremljuga 2018: 93). Baymi jt. ning Dremljuga uurimust eristavad kaks elementi, mis minu oletusel võivad seletada nende väljavaadete erinevust meediamaastikul navigeerimise osas: esiteks lahtiühendamise motivatsioon ning teiseks platvormile naasemine või lahtiühendatuks jäämine. Baymi jt. töös on fookuses inimesed, kes *eksperimendi korras* ühendusid Facebookist lahti ning seejärel naasesid platvormile, samas kui Dremljuga valim koosneb inimestest, kes on *ilma uurijapoolse sekkumiseta* kustutanud Facebooki konto ning jäänud platvormist lahtiühendatuks. See viitab minu hinnangul agentsuse rollile lahtiühendamise diskursuses, näidates samas, kuidas Facebooki võimaldavustega tingimine on energiat nõudev tegevus.

Kasutan selles töös võimaldavuse mõistet, kuna see *võimaldab* analüüsida nii Facebooki omanike ja arendajate huve kui ka kasutajate huve, tuues välja nendevahelistest suhetest esilekerkivad konfliktid – eriti kui juttu on Facebookist lahtiühendamisest. Võimaldavused, nagu Ellis Jones täheldas, on “konkureerimise alad”, kus erinevate huvidega inimesed üritavad tehnoloogia vahendusel tingida enda jaoks sobivad võimalused ja valikud. Liites selle arusaama ka Jenny Davise võimaldavuse käsitleusega, näeme, kuidas Facebookist lahkumine on üks järelmitest, mille tõi kaasa tootja ja kasutaja vaheline suhe. Et seda lähemalt mõista, analüüsin selles töös, kuidas erinevad lahtiühendamise praktikad seonduvad Facebooki võimaldavustega.

2. Metodoloogia

Käesoleva uurimuse viisin läbi vahemikus 2021. aasta jaanuarist kuni 2024. aasta märtsini. Hakkasin magistritöö jaoks andmeid koguma 2021. aasta algusest. Kõige esimesed vaatlused Facebooki kasutamise teemal olid autoetnograafilised, mille ma olen üles märkinud oma pilveteenuses peetavasse digitaalsesse päevikusse. Pidasin päevikut oma Facebooki kasutamisest, keskendudes sellele, kuidas mu tähelepanu Facebooki lehel ühelt asjalt teisele läks, kuidas see keskkond püüdis mu tähelepanu, kui ma sellel leheküljel ei olnud, mida ma tegin ja mõtlesin, kui olin Facebookis jne. Pävikupidamises oli pikem paus 2022. aasta aprillist kuni 2023. aasta novembrini. Alates 2021. aasta juunist hakkasin tegema Facebooki mittekasutajatega poolstruktureeritud intervjuusid. Viimase intervjuu, kui kaasa arvata ka jätkuintervjuud osade informantidega, tegin 2024. aasta aprillis. Lisaks intervjuudele palusin osadel intervjuueeritud informantidel pidada ka 7-päevast päevikut, milles ma lasin neil vaadelda ja kirjeldada oma igapäevast internetikasutamist ning argipäevast konteksti, milles need tegevused toimusid. Päeviku meetodika kasutamise eesmärk oli saada aimu, milline võib välja näha uuritavate infotarbimine, kui Facebooki enam ei kasutata – kas ja milliseid nüansse või erisusi on võimalik info hankimises välja tuua ning kuidas informandid ise mõtestavad informatsiooni ja selle kasutamise reguleerimist. Pärast nädalast pävikupidamist tegin kõikide pävikupidajatega ka jätkuintervjuu. Seega, selles magistritöös olen ma kasutanud peamiste meetoditena poolstruktureeritud intervjuusid, tellitud päeviku meetodit (*solicited diary method*) ja autoetnograafiat.

Selle töö kontekstis soovin ära märkida, et käsitlen siin Facebooki ja sellega seotud Messengeri rakendust erinevate suhtluskanalitena, ehkki mõlemad kuuluvad Meta korporatsioonile. Osad kasutajad on otsustanud näiteks Facebookist loobuda, aga kasutavad siiski Messengeri, et teatud inimestega sidet hoida. Tõsi – paljud on ka Messengerist lahti ühendanud ja kasutavad alternatiivseid välksõnumi rakendusi või platvorme (näiteks WhatsApp).

2.1. Valim

Intervjuueerisin magistritöö uurimust läbi viies viitteist informanti, kellest viiel palusin pidada ka seitsmepäevast interneti kasutamise päevikut, mille põhjal tegin nendega ka jätkuintervjuu. Valimisse kuuluvad inimesed olid intervjuu ajal vanusevahemikus 24 – 47. Nendest seitse

on mehed ja kaheksa naised. Päevikut pidasid kolm naist ja kaks meest ning päevikupidajate vanusevahemik oli päevikupidamise ajal 35 – 46. Valimis on võrdlemisi laia varieerivusega Facebooki kasutamise kogemused, kusjuures üks informantidest on kasutanud Facebooki ainuüksi libakonto jaoks ja üks on hoidunud Facebookist täielikult terve elu. Lisaks on valimis kaks inimest, kes ei olnud oma kontot ära kustutanud, aga olid teinud otsuse kas deaktiveerida Facebooki konto või hoiduda teadlikult selle kasutamisest. Selle valimi “tüüpiline” informant on Facebooki mitu aastat kasutanud ja seejärel on oma konto täielikult kustutanud. Viis informanti olid Facebookist lahti ühendunud/eemal olnud alla aasta, ülejäänud aga pikemalt. Enamik selle töö informante on Eestis elavad inimesed, välja arvatud Elo, kes veedab suure osa ajast välismaal.

Jätsin valimisse nii inimese, kes pole kunagi Facebooki kasutanud, kui ka osad, kes ei ole platvormilt täielikult lahkunud, et saada paremini aimu erinevate lahtiühendatuse määradega inimeste perspektiividest. Lisaks võimaldab see valim võrrelda aktiivsemaid ja vähem aktiivseid sotsiaalmeedia kasutajaid ning näidata seeläbi, kui erinevad võivad olla lähtepunktid Facebookist lahtiühendamise ja/või Facebookist hoidumise otsustele.

Informantide vanusevahemik on 24-aastases aknas (24 – 47), kuna ma leian, et valimi vanuseline piiritlemine aitab välja tuua ühtsemaid kogemusi, mida analüüsida ning võimaldab tugevamalt esile tõsta kindlaid aspekte sotsiaalmeedia juures. Vanuseline piiritlemine on eriti oluline minu arvates uute tehnoloogiate puhul, kuna nende kasutuselevõtt ja nendega kohanemine erineb põlvkonniti drastiliselt. Siibaku sõnul määratlevad paljud nooremaealised oma põlvkonda selle kaudu, et neil on (vanemaelistega võrreldes) arenenumad digioskused ja nad orienteeruvad sotsiaalmeedia maailmas hästi. Lisaks toob ta välja, et noored veedavad internetis märkimisväärse osa oma ärkveloleku ajast (Siibak 2020: 18-19). Vanemaaliste kaasamine sellesse valimisse võib lisada aga hoopis teistsugused kogemused seoses sotsiaalmeediaga. Tuleb tunnistada, et juba selle vanusevahemiku sees tulevad välja vanusega seotud erinevused – eluetapp on äärmiselt tähtis mõjur sotsiaalmeedia kasutamise ja sellesse suhtumise seisukohalt.

Käesoleva valimi inimesed leidsin enamasti tuttavate abiga. Esialgu palusin informantideks enda tutvusringkonda kuuluvaid inimesi, kes olid Facebookist lahti ühendunud – neid on valimis kokku kolm. Ülejäänud informandid leidsin tuttavate soovitusel ja iroonilisel kombel ka Facebookis tehtud üleskutse kaudu. See oli efektiivseim viis leida inimesi, kes seda

platvormi ei kasuta, kuna võimaldas minimaalsete vahendite abil teatel väga paljude inimesteni levida, kes seda oma tuttavate seas edasi jagasid ning aitasid mul värvata informante selleks tööks. Valimis on muuhulgas kolm õpetajat ja lisaks üks õpetajaks õppiv inimene. Teine rohkemalt esindatud grupp on arendajad – valimis on kaks arendajat, üks töötu, kes on eelnevalt olnud arendaja ja üks arendajaks õppiv inimene. Valimis on kokku ka kuus üliõpilast (sealhulgas eelnevalt mainitud õppijad). Eelmainitud elualade kõrval on intervjueeritavate seas ka üks massöör ja üks filmitegija. Täpsema info valimi kohta leiab allolevast tabelist. Anonüümsuse huvides olen kasutanud kõikide informantide puhul varjunimesid.

Tabel 1. Info uuritavate valimi kohta.

Varjunimi	Vanus	Tegevusala	Facebooki kasutamise aeg	Facebooki kasutamisest loobumise aeg uurimuses osalemise ajal	Intervjuu aeg
Marina	46	õpib (kunstikool) / teenindus	12 aastat	1-3 aastat tagasi	01.10.2021
Matthias	42	õpetaja	5-6 aastat	11-13 aastat tagasi	19.07.2022
Katrin	25	õpib (kunstiajalugu)	teadmata	6 kuud tagasi	10.12.2021
Tanel	39	õpib (IT)/ ehitus	4 kuud	8 aastat tagasi	06.06.2022
Kaspar	42	arendaja	teadmata	2 kuud tagasi	18.01.2024
Elo	30	filmitegija/kirjanik	teadmata	2 aastat tagasi	14.02.2024
Kalev	35	IT spetsialist/töötu	12 aastat	10 kuud tagasi	22.04.2022
Silver	25	õpib (valgustehnik)	7-8 aastat	1 aasta, 11 kuud tagasi	11.11.2021
Inga	35	teadur (haridusteadus)	teadmata	mõned kuud tagasi	10.01.2024
Grete	24	õpib (hüdrograafia)	7-8 aastat	5 aastat tagasi	21.02.2024
Raivo	35	IT spetsialist	8-10 aastat	5 aastat tagasi	16.01.2024
Tarmo	40	massöör	teadmata	1 nädal tagasi	22.01.2024
Hanna	35	õpib (ühiskonnaõpetuse ja ajaloo õpetaja)	10+ aastat	2-3 kuud tagasi	25.01.2024
Eva	38	õpetaja	mitte kunagi	–	18.02.2022
Pille	47	õpetaja	ainult libakonto	–	19.12.2021

2.2. Autoetnograafia

Kuna selle töö teema nõuab arusaamist ühe internetikeskkonna kasutamisest, pidasin vajalikuks autoetnograafilist päevikut oma Facebooki kasutamise kogemusest. Selle abil kaardistasin ma ka uurimisvälja ning valmistusin intervjuude läbiviimiseks töö hilisemas etapis. Kuna Facebooki ja sotsiaalmeedia kasutamine üldisemalt on midagi väga tavapärast, igapäevast selles kultuuris ja ühiskonnas, milles ma elan ja nende inimeste seas, kellega ma lävin, väidan, et autoetnograafiast ei saa üle ega ümber. Uurides seda teemat pean ma avama ka enda dispositsiooni selle suhtes, et märgata, mil määral see võib mõjutada tõlgendusi ja järeldusi, mis ma oma materjali põhjal teen.

Toetudes osaliselt Sally Denshire artiklile “On auto-ethnography” (2014), olen sellesse töösse lõiminud enda kogemusi seoses Facebooki kasutamise ja sellest hoidumisega ning analüüsin enda vaateid võrdluses informantide omadega. Ma arvestan selles töös, et digitaalsete tehnoloogiate ja platvormidega suhestumine toimub tavaliselt privaatselt telefonis või arvuti taga. Selleks, et saada sellest paremat aimu, on vaja uurijal enda jaoks põhjalikult selgeks teha, mida selline tegevus endast kujutada võib. Peab aru saama, et kui informant räägib oma kogemusest sotsiaalmeediaga, siis mina kui uurija saan sellega suhestumiseks toetuda enda kogemusele ning kujutada ette teistsugust konteksti. Keeruline on leida viise, kuidas ilma privaatsust rikkumata vaadelda kellegi suhestumist mingi internetikeskkonnaga. Selleks et siiski koguda infot informantide internetikasutuse kogemuste kohta laiemalt, palusin ma osadel neist lühikese perioodi jooksul pidada oma interneti kasutamise kohta päevikut (vt ptk 4.2.).

Minu autoetnograafiline päevikupidamine langeb suuremas osas COVID-19 pandeemia aega aastal 2021, mil suur osa suhtlemisest, info levitamisest ja isegi üritustest oli kolinud internetikeskkondadesse. Pistelisem päevikupidamine ulatub 2023. aasta lõppu. Oluline on siinkohal täheldada, et minu enda Facebooki kasutamine ja suhtumine sellesse platvormi tegi mainitud perioodi jooksul läbi võrdlemisi suure muutuse. Ma kolisin Tallinnast Tartusse, hakkasin koos elama oma elukaaslasega ning käima ka töö, mis eeldab koduseinte vahelt välja astumist. See muutuste jada andis mulle vähem põhjuseid Facebooki kasutamiseks ning ma hakkasin ka käesoleva tööga seonduvalt aru saama, et ilma selle platvormi kasutamiseta on võimalik kenasti hakkama saada.

Selle töö raames käsitlen ka enda tunnetuse muutumist seoses Facebooki kasutamisega ning analüüsin, mis võib olla selle muutuse taga, lisades omapoolse tõlgenduse sellele, kuidas sotsiaalmeedia ja selle võimaldavused võivad kellelegi erinevates oludes mõjuda.

2.3. Intervjuud

Kokku olen selle töö raames teinud 20 intervjuud – nendest 15 on intervjuud, mis puudutavad Facebookist lahtiühendamist – need on peetud kõikide informantidega ning 5 on jätkuintervjuud informantidega, kes pidasid ka päevikut. Intervjuud viisin läb enamjaolt näost näkku. Nendest seitse toimusid kohvikus, kolm videokõnena, kaks raamatukogus, kaks informandi kodus ja üks pargis viibides.

Selle töö puhul on poolstruktureeritud intervjuu olnud põhiline andmekogumise meetod. Intervjuude tegemiseks olen toetunud käsiraamatule “Ethnography and Virtual Worlds” (Boellstroff et. al 2012). Üks osa ettevalmistusest ja intervjuu küsimustikust põhineb varasematel intervjuudel, mille ma tegin, uurides COVID-19 aegset igapäevast elu sotsiaalmeediat ja digitehnoloogiaid kasutades (Alaru 2021). Teine mõjur küsimusiku koostamisel on olnud suunis, et uurides “omavanuseid samast keskkonnast pärit inimesi teemal, millega ollakse ka ise kokku puutunud, tasub küsitloma minnes läbi mõelda omaenda asjakohased kogemused” (Metsvahi 2017: 80).

Eelmises peatükis ära mainitud autoetnograafiline materjal on suures osas aidanud mul ette valmistada intervjuudeks ning võimaldanud mul põhjalikumalt mõista lahtiühendamise teemat. Selline enesevaatlus on intervjuude ajal aidanud luua ka uusi küsimusi ning muuta see vahepeal omamoodi aruteluks. Joshua Atkinson kirjeldab näiteks postmodernistlikku intervjuud, milles võivad olla olemas struktureeritud intervjuu elemendid, aga millel on lubatud muutuda vestluseks või aruteluks mingi probleemi või kogemuse üle (Atkinson 2017: 74). Ma leian, et minu intervjuude küsimused andsid kätte raamistiku, mis lubas intervjuueeritaval kirjeldada reaalsust sellisena nagu ta seda nägi (*ibid*).

Nõnda kujuneski intervjuude alguses üheks põhiliseks küsimuseks “miks sa Facebookist lahti ühendasid?”. Sageli ma esitlesin küsimust kui üleskutset jagada oma lugu, lisades, et sellele on kindlasti mitu vastust, kasutades mõnikord fraase nagu “räägime siis lähemalt” (Hanna,

25.01.2024) või “teeme otsa lahti” (Inga, 10.01.2024), viidates pikema arutelu algusele. Kuna poolstruktureeritud intervjuud kasutatakse suuresti selleks, et saada informantidelt süvitsiminevaid vastuseid (Boellstroff et. al 2012: 96), andsin intervjuueeritavatele mitmete teistegi küsimuste puhul mõista, et ma üritan saada pikemaid, jutustavamaid vastuseid. Lisasin küsimustikku ka erinevaid võimalikke teemasid, mille kaudu Facebookist lahtiühendamist võib mõtestada. Teatud momentide kohta uurisin, kas informantidel on mingeid näiteid või lugusid mingitest tüüpsituatsioonidest või palusin kirjeldada näiteks tegevusi, mida nad teevad, kui nad on sundolukorras nagu näiteks bussis, mis sõidab Tartu ja Tallinna vahet.

Lähtudes Ehnist, Löfgrenist ja Wilkist (2015), olen nii autoetnograafias kui ka intervjuude läbiviimisel üritanud muuta Facebooki ja sotsiaalmeedia maailma rohkem võõraks, et märgata olulisi elemente selliste keskkondade juures. Ühtlasi olen täheldanud, et inimesed, kes on end Facebookist lahti ühendanud, juba vaatavadki Facebooki ja teisi sotsiaalmeedia keskkondasid teatud distantsi ja kriitilisusega. Samas, tasub ka meeles hoida, et kõik informandid, kellega ma koostööd olen teinud, on teadlikud minu töö teemast, mistõttu on ka nende representatsioonid oma sotsiaalmeedia kasutamisest kirjeldatud läbi lahtiühendamise ja eneseteadlikkuse prisma. Näiteks, osad informandid, kellel ma palusin päevikut pidada, tõdesid, et see päeviku pidamise ülesanne tegi neid ka igapäevases elus teadlikumaks oma valikutest, mis omakorda võis mõjutada ka nende tegevusi.

2.4. Informantide internetikasutuse päevikud

Et lisada intervjuudele ka mõnevõrra vahetumate kogemuste kirjeldust, palusin osadel informantidel kirjeldada oma igapäevast internetikasutamist seitsmepäevases päevikus. Päevikusse palusin kirja panna kui mitte kõik, siis olulisemad toimingud interneti vahendusel. Lisaks internetitoimingutele palusin informantidel tähelepanu pöörata olukordadele, milles need interneti kasutamise momendid või vajadused esile tulid, olgu see näiteks millegi ootamine, vajadus kuhugi jõuda, leida infot ilma kohta vms. Päevikus palusin võimalusel välja tuua ka momente, mil teadlikult hoiduti interneti kasutamisest ja/või kasutati alternatiivseid viise info saamiseks peale interneti. Andsin ka päevikunäite enda interneti kasutamise kohta, mis oli kirjutatud jutustavas vormis.

Päeviku meetod on kasulik esiteks selleks, et “heita valgust informandi nendele elu aspektidele, millele muidu ei oleks võimalik ligi pääseda” (Bartlett & Milligan 2015: 9) ja märgata näiteks teatud perioodi vältel teatud süsteeme või igapäevaelu rütme, mis kindla teemaga seoses esile võivad tulla (*ibid*: 8). Just sotsiaalmeedia kasutamise/mittekasutamise uurimiseks on kasutanud tellitud päeviku meetodit kolmes erinevas Eestis varem tehtud uurimistöös, mis käsitlevad 19-23-aastaste noorte suhtumisi, harjumusi ja probleeme seoses digikeskkondade kasutamisega (Siibak 2020; Murumaa-Mengel & Siibak 2019; Rauna 2019). See meetod oli kasulik ka minu uurimuses, kuna aitas tõepoolest nii minul uurijana kui ka informandil märgata, kui palju tähelepanu ja energiat võib minna erinevatele toimingutele internetis – ka siis, kui Facebookist lahti oldi ühendatud.

Algselt ma eeldasin, et päevikud annavad mulle rohkem ettekujutust sellest, kuidas inimesed leiavad informatsiooni, mida nad muidu Facebooki kaudu leiaksid. Selle lühikese aja jooksul, mil päevikut peeti, ei tulnud aga selliseid momente eriti esile. Informandid lugesid uudiseid uudisteportaalidest, kasutasid internetti, et teada saada mingeid vajalikke asju seoses koolitöoga või niisama huvi kerkimisel, kuulasid muusikat kas Spotify’st või Idagiost, vaatasid filme või seriaale läbi Netflix’i jm viisidel. Facebooki ei ole ühegi sellise tegevuse jaoks vaja. Selle valimi informantidega suheldes hakkas mul kujunema arusaam, et Facebook on oma vajalikkuse poolest info hankimise ja suhtluse keskkonnana üle hinnatud. Loomulikult ei saa selle valimi põhjal teha põhjanevaid järeldusi, kuna olen just välja otsinud need inimesed, kelle jaoks võib-olla ei lähegi nii palju Facebookis jagatavat infot vaja.

3. Analüüs

3.1. Facebooki kasutamisest loobumise põhjused seostatuna Facebooki võimaldavustega

Selles peatükis uurin ma erinevaid Facebookist lahtiühendamise põhjuseid, jaotades need viide kategooriasse – ajakasutus, vajaduse kadumine, ebavajalik ja liigne info, idealiseeritud sisu ja andmete ebaetiline käitlemine – ning seostan need põhjused erinevate Facebooki võimaldavustega. Need viis kategooriat olen ma välja toonud, toetudes rangelt just empiirilisele materjalile, mis selle töö raames sai uuritud. Olen selles eristuses lähtunud pigem kasutajate endi sõnastusest ehk nende arusaamast, miks nad on Facebookist lahti ühendumud. Ma eritlesin käsitledavate intervjuude lõikes lahtiühendamise kategooriad, mis tulid mitmel korral esile ning eristusid selgelt.

Väidan, et ühendades Facebookist lahti, üritavad minu töös uuritud endised kasutajad teatud võimaldavusi oma igapäevases elus piirata. Siinkohal teen olulise eristuse – analüüsin just inimesi, kes on Facebooki platvormilt ühel või teisel määral lahti ühendanud – see ei laiene aga Messengeri rakendusele, kuna seda saab kasutada eraldi veebilehel (www.messenger.com) ja eraldi telefonirakenduses. Siin käsitledavad kasutajad võivad olla näiteks Messengeri kasutajad, olles ennast Facebookist lahti ühendanud.

Miks üldse registreeritakse end Facebooki kasutajaks? Mitmed selles töös uuritud inimesed ütlesid näiteks, et nad ühinesid kunagi Facebookiga seetõttu, et see oli populaarne – paljudele tundus, et kõik olid sinna läinud või sinna minemas ja see tekitas inimlikku uudishimu. Lisaks, Facebook võimaldab erinevaid tegevusi – ennast väljendada, teiste inimeste väljendusi näha ja lugeda, korraldada üritusi jne. Enamik siin uuritavatest kasutajatest on möönnud, et teatud aspektid selle platvormi juures on isegi teretulnud. Tõstetakse esile ürituste korraldamist, kaugel elavate tuttavate käekäiguga kursis olemist, asjade müümise ja vahetamise võimalust ja toidugruppides oleva infoga kursis olekut. Samas, need asjad, mida see platvorm võimaldab teha ja näha, võivad kujuneda ka sealt äramineku tõukeks. Meenutan siinkohal, et see, millega Facebook oma kasutajaid hõivatuna hoiab, ei ole oluline – peasi on see, et kasutajad oleksid millegagi hõivatud (Karppi 2018: 33). Sellega seoses on ka enamik minu valimi kasutajaid toonud välja kaebuseid Facebooki pakutava sisu

osas (Kaspar, Raivo, Inga, Tarmo, Silver, Katrin, Kalev, Marina). Kusjuures, Facebookist leitava sisu juhuslikkus on Karppi sõnul osa selle platvormi disainist. Osa infost, mis sealt leida võib, ongi kasutajale ühel või teisel moel kasulik – osa aga raiskab kasutaja aega ja tähelepanu. Karppi nimetab sedasorti sisu õnnelikeks juhusteks (*happy accidents*). Need on selline sisu, mida kasutaja ei oska oodata ega otsida, aga mida platvorm siiski pakub (Karppi 20118: 56), meenutades mehhanismi, millele on üles ehitatud hasartmängu masinad (Schüll 2012).

Enda seisukohast olen tajunud Facebooki võimaldavuste tüütust peamiselt läbi harjumuspärase *scrollimise* või kerimisega, mis aitab kas edasi lükata mingit kohtustust või täita mingit rahutut tühimikku mu igapäevaelus. Olen tundnud Facebooki tüütamist, kui see teavitab mulle telefoni kaudu midagi triviaalset nagu näiteks vähetuttava kontakti postituse ilmumisest; olen tundnud selle platvormi vastu trotsi, kuna see on monopoliseerinud suure osa suhtlusest ja infovahetusest, tundnud ka sügavat ärritust tänu polariseerivatele postitustele, aga pole samas kunagi ennast Facebookist päriselt välja lülitanud.

Kirjeldan siinkohal konteksti loomiseks enda ja selle töö tausta vinjeti näol:

Kui ma seda magistritööd tegema hakkasin, elasin Tallinnas Lasnamäe korteris ja oli koroonaaeg. Tegu oli 2020. aasta lõpuga. Minu ühetoaline korter oli minu maailm. See kodukontor oli koht, kus ma töötasin, õppisin, magasin ja sageli ka sõin. Seal toimus suurem osa inimestega suhtlemisest – läbi Messengeri, sotsiaalmeedia ja parasotsiaalsete suhete, mis toimusid Youtube'i vahendusel. Käisin siiski ka väljas, kui oli vaja minna poodi või jalutama, et vaimset tervist hoida. Siis ma ei kujutanud väga ette ilma Facebookita elamist. Samas aga tundsin, kuidas see mind häirib vahepeal ja et seda peab tugevalt piirama. Liikudes ajas 2020. aasta lõpust 2024. aasta kevadesse, on vahepeal väga palju muutunud. Karantiiniaeg sai ajapikku läbi. Ma tutvusin naisega, kellega ma olen hetkel varsti kaks aastat koos elanud, kolisin Tallinnast Tartusse elama ja hakkasin tööle ametikohal, mille raames käin ma igapäevaselt kontoris. Minu töö kusjuures nõuab seda, et oleksin Facebooki kasutaja, aga oma isiklikku kontot käin väga harva vaatamas. Ma arvan, et see tuleneb sellest, et mu elu on vahepealse aja jooksul muutunud sündmusterohkemaks ja Facebooki lihtsalt on vähem vaja olnud. Samas, meelelahutuse jaoks pöördun ma endiselt sageli telefoni poole – sedapuhku aga selleks, et vaadata lühivormis videoid Instagram

Reelsi näol. Mõnes mõttes on interneti kasutamise intensiivsus muutunud vähe. Võib-olla olen naasenud stabiilemasse, rutiinemasse perioodi oma elus ja interneti võimaldavused on taaskord rohkem kutsuvad? Välitööpäevikusse olen viimaste sissekannete seas kirjutanud, et “kui Facebooki piisavalt harva lapata, on seal meeldivaid asju” (välitööpäevik, 14.11.2023). Samas hetkel mõtlen, et väike paus kuluks kirjutamise vahele ära ning telefon teises toas tundub mind natuke kutsuvat, et saada lühivideote näol meelelahutust.

Niisiis, miks ühendatakse end lahti Facebookist? Moe ja Madsen on välja pakkunud lahtiühendamise viis olulisemat põhjust – tervis, tähelepanu, eksistentsiaalne, poliitiline ja keskkond (Moe & Madsen 2021). Minu uuritavate lahtiühendamise põhjused seostuvad esimese neljaga. Täpsemaks minnes mainivad minu informandid näiteks info üleküllust, sotsiaalmeedia negatiivset mõju ajule, polariseerivust, ajaraiskamist, enda ja teiste kasutajate käitumist Facebookis, halba mõju keskendumisvõimele, aga ka lihtsalt asjaolu, et Facebooki ei ole neile vaja. Enamik minu informante on välja toonud mitu erinevat lahkumise põhjust, mis olid neile kasutamise ajaga kogunenud. Kusjuures, paljude osas võib väita ka, et tegu oli nõ “vaikse loobumisega”, mille puhul kahanes erinevatel motiividel Facebooki kasutamise intensiivsus pikema aja jooksul, kuni lõpuks otsustati konto kinni panna.

Mis puutub aga konkreetseesse lahtiühendamise otsusesse, siis tundub, et paljude informantide puhul on eristatav mingi tõukav intsident, nõ. viimane piisk karikas või kindel elusündmus, mis viis kindlate sammudeni oma konto kustutada. See tagant tõukav element ei pruugi olla intervjuul ka kõige esiletoodum element. Dremljuga täheldab, et teatud elumuutused, näiteks nagu ülikooli astumine, kolimine või muutused perekonnaseisus või suhetes, võivad toimida just nagu lahtiühendamise õigustusena ning seeläbi lihtsustada lahtiühendamise protsessi (Dremljuga 2018: 89). Nõnda võib osutada, et osasid kasutajaid tõukas tagant praktiline vajadus oma õpingutele rohkem tähelepanu pöörata (Matthias, Grete), osasid kasutajaid tõukasid tagant poliitilise tähendusega sündmused (Raivo, Inga), osasid tõukas lahti ühendama sotsiaalmeedia kaudu vahendatud suhted (Kalev, Hanna) või ka professionaalsed suhted (Marina). Samas on nende inimeste põhjused lahtiühendamiseks palju mitmekihilisemad, ega ole taandatavad neile kindlatele momentidele, mis Facebookist lahtiühendamise lõpliku otsuse esile tõid.

Kordan siinkohal Gibsoni märkust, et kõik võimaldavad on kahesuunalised (Gibson 1979). Facebooki võimaldatus kasutaja suunas tähendab ka kasutaja võimaldust Facebooki suunas. Kasutades Davis'e käsitlust erinevatest võimaldavuse määradest, milles tehnoloogiaid ei ole üksnes binaarselt kas võimaldavad või mittevõimaldavad "vaid pigem tõmbavad ja tõukavad suurema või väiksema survega" (Davis 2020. pt 4), siis on arusaadav, kuidas Facebooki kasutamise kogemus võib olla täis erinevaid kutsuvaid, keelitavaid ja peale käivaid võimalusi. Tero Karppi kirjutab sellest, kuidas Facebook üritab tugevdada kasutaja ja Facebooki vahelisi sidemeid. "Kasutaja osalus [*user engagement* ing. k.] on suhe, mida ohustab lahtiühendamine ning vastupidi – lahtiühendamisest saab kasutaja osaluse tugevdamise alustala" (Karppi 2018: 28). Karppi tõstab esile, kuidas Facebooki kasutamise kogemus on kujundatud seda rohkem osalust julgustavamaks, mida suuremaks on muutunud kasutajate väljavoolu oht.

3.1.1. Ajakasutus

Üks peamised põhjused Facebookist lahti ühendada on seotud ajakasutusega. Informandid tunnevad, et neil on Facebooki kasutajana olnud liiga kerge jääda liiga pikalt sellele lehele. Facebooki aegakulutavat aspekti annab kergesti siduda ühelt poolt (eba)praktilisuse ja (eba)produktiivsusega ning teiselt poolt sõltuvusttekitavusega, kuna tuntakse, et telefonis näiteks Facebooki sisu vaatamine võtab enda alla ebaratsionaalselt palju aega. Facebooki kasutaja olemine võib endast kujutada võimaldust lükata mingeid töid edasi, laskuda harjumuspärasesse lehekülje sirvimisse, mille asemel tuntakse, et saab midagi mõttekamata teha. Tõsteti esile ka asjaolu, et sotsiaalmeedia sirvimine on lihtsalt aeg, mis ei talletu mälestusena ning on eksistentsiaalses mõttes sisutühi tegevus.

Tarmo (40), kes oli intervjuu hetkel väga värskest ühendanud lahti oma isiklikult Facebooki kontolt, aga alles jätnud töökonto, kirjeldab kuidas "tuleb nagu piirata, see kui sa lihtsalt skrollid seal, see on ajaraisk lihtsalt. [...] Kui sa kuskil ootad, niiöelda siis ongi, et igavusest hakkad tegema. Paras lõks" (Tarmo, 22.01.2024). Ta viitab ka sellele, et Facebooki praktilise väärtuse kõrval, mis aitab tal massöörina kliente leida, ootab seal ka lõks, mis püüab tähelepanu kinni. "Mõttetu kräpp minu arust. Kes sõi koogi ära, kes surma sai, mida see annab?" (Tarmo, 22.01.2024). Sarnase põhjendusega oli end platvormist lahti ühendanud ka

Raivo: “vahepeal ma ise tunnen, et ma raiskan seal aega vaata, et ega sa midagi kasulikku sealt väga ei saa nagu. Selles mõttes nagu juba professionaalse elu mõttes, ega sealt, see on lihtsalt meelelahutus seal” (Raivo, 16.01.2024). Ta kirjeldab samuti, et “võtad automaatselt selle lahti, hakkad skrollima” (*ibid*). Arvan, et see automaatsus viitab võimaldavusele. Facebooki lehe avamine on sissetallatud rada, mis võimaldab kergesti ligi pääseda meelelahutusele, mille tarbimine kulutab aega. Piltlikult öeldes kutsub see sissetallatud rada end uuesti kasutama – mida igavam, raskem, tüütum on tegeleda näiteks käsil oleva tööga, seda kutsuvam on Facebooki võimaldavus kulutada oma aega selle sisu sirvides. Grete, kes intervjuu ajal oli viis aastat Facebookist lahti ühendatud, seostab vajadust *scrollida* näiteks uuduse otsimisega: “sa tahad kogu aeg näha, mis on toimunud, et äkki on midagi huvitavat, et äkki äkki on midagi, mis huvi pakuks, et pigem nagu see tõmbas sinna. Aga tegelikult ei ole, sa lihtsalt... oli vaja scrollida või ma ei tea. Täiesti mõttetu” (Grete, 21.01.2024). Toon näite ka enda autoetnograafilisest päevikust, mis kirjeldab momenti üksinda elades, kui ma arvuti taha tööd läksin tegema:

“Pannud arvuti käima, teinud lahti veebibrauseri, avastades (just nimelt avastades, mitte eelteadmiselega) ennast erinevatel brauseri lehekülgedel, sealhulgas facebooki maastikul tõlledamas, hakkas ma mõtlema, et see meenutab kangesti ooteruumis passimist või vahetundi ilma plaanita, kus ma lasen tähelepanul hüpata ühelt asjalt teisele ning vaadata, kuhu see lõpuks viib. Selles pole midagi ettekatsetut. See on üks mu tavarežiimidest; aga sageli viitab millegi edasilükkamisele. Mida intensiivsem on tõlledamine, seda rohkem võib kahtlustada edasilükkamist. Ma tean, et tulin arvuti taha tööle. Aga tööfaili avamine on tõkestatud tuhande teise võimaliku tegevusega. Ma ei näe neid tõketena vaid astun võlutuna fraktaalsesse labürinti, millesse viipab mind läve ees seisev tänavakaupmees.

Ma nägin reklaami facebookis -- Elektriteatri nädalakava. Seal seisis kirjas, et on tulemas linale "Düün", mida ma olen väga pikalt oodanud. See viis mu mõttele asuda teisele leheküljele, kust ma otsisin juba mingit eelinfot. Seejärel tabasin end sellelt samalt mõttelt, mille ma siia ka kirja panin.” (välitööpäevik, 14.09.2021)

Silver näiteks kirjeldab, kuidas tema Facebooki konto deaktiveerimine mõjus tema igapäevasele rutiinile positiivses mõttes segavalt, eemaldades võimaluse teha midagi, mis tema hinnangul mõjus halvasti tema produktiivsusele.

“Kui ma deaktiveerisin oma konto ära, siis oligi täpselt nii, et näiteks kui ma hommikul üles ärkasin, mul ei olnud enam seda võimalust, et ma lähen Facebooki- ja oli kohe see tunne, et- et aga mis nüüd? Et nüüd ma siis alustan oma päeva vist, see oli hästi harjumatu tunne. Samasugune efekt tekkis mul näiteks kui ma mingi aeg tegin kohvist pausi. See ka mul esimene asi, mis sa teed ikka hommikul, jood kohvi. Siis kui võtad selle järsku ära, siis on nagu see, et peaks nüüd tegutsema hakkama kohe. Ja selles mõttes mõjus väga hästi, et siis sul ei jäägi muud üle, et sa hakkadki tegutsema. Ja nagu midagi sellist ma ilmselt tahtsingi saavutada. Et ma nagu oleksin produktiivsem. Ilmselt see nagu ajendas ka mind seda proovima” (Silver, 11.11.2021).

Enamik võimaldavusi, mida Facebook pakub, on suure osa siin töös esindatud valimi esindajate jaoks lihtsalt ebatähtsad – ja takistavad paremaid, targemaid ja asjalikumaid tegevusi. Erinevalt Facebooki võimaldavustest, mis on tehnoloogia abil peaaegu alati käeulatuses, ei pruugi asjalikumad tegevused olla nii ahvatlevad. Matthias kirjeldab lähemalt, kuidas Facebooki võimaldavused andsid talle ettekäände rasket tööd edasi lükata:

“ma olin väga aktiivne Facebooki kasutaja, siis kui ma kirjutasin doktoritööd, käisin ülikoolis ja mul oli töötuba, kus vaja, või nagu mõte et seal inimene töötaks. Ma ikka käisin seal töötamas küll, aga jõudsin üsna hilja kohale ja siis ma hakkasin kohe Facebooki vaatama. Siis ma valisin muusikat endale, töömuusikat, mis võttis ka aega, siis ma kohe uuesti vaatasin Facebooki, et kas seal midagi huvitavat on. Ja siis ma natuke kirjutasin ühe lause, siis vahetasin muusikat ja siis käisin jälle vaatamas Facebooki. Ja tundus et ta oli nagu sõltuvus et mul lihtsalt, ta oli kõrvaltegevus. Oli vaja... ma ei tahtnud kirjutada, mul oli raskuseid alustada, oli raskuseid lõpetada asju selle tööga ja siis ta pigem nagu - auhind. Et kui ma viis minutit töötan, kümme minutit töötan, siis ma käin vaatamas. Ja mul oli kombeks näiteks, et ma tihti saatsin teistele muusikat, teistele inimestele, panin enda sinna feedi; panin mingi muusikaloo Youtube'ist mis mulle meeldis ja siis mul oli vaja käia vaatamas, et kas kellelegi meeldib see või kas see inimene kommenteeris, kellele ma saatsin muusikat ja siis üks hetk ma lihtsalt mõtlesin, et see on mõttetu” (Matthias, 19.07.2022).

Ka Grete kirjeldas, kuidas ta võttis vastu otsuse kustutada kõik oma sotsiaalmeedia kontod ära, kuna need segasid tal tegemast õppetööd: “mul oli nii palju tegemist, ma pidin koolis

käima, mul oli praktika, mul oli töö, mul oli nii palju õppimist, mul olid eksamid ja lihtsalt ma tundsin, et mul see Facebook lihtsalt, ta võtab selle aja ära. Et ma pigem olen siin telefonis kui see, et ma õpin – mul ei olnud selleks aega” (Grete, 21.01.2024). See oli tema jaoks tõuge kustutada sotsiaalmeedia kontod ära, mis tõi talle ka tema tegevustes edu: “sain oma asjad tehtud ja siis ma mõtlesingi, et ega ma ei taha neid lahti teha, sellepärast et mul on väga hea olla ilma nendeta, et nagu mulle jääb nii palju aega teiste asjade jaoks.” (Grete, 21.01.2024). Grete loost tuleb välja ka see, kuidas sotsiaalmeedia alaliselt suhtlemist tagant tõukav võimaldatus võib segavaks faktoriks muutuda. Ta rääkis näiteks, kuidas sotsiaalne surve sõnumitele reageerida andis talle põhjust lahti ühenduda: “Inimesed näevad, et ma olen aktiivne, kirjutavad mulle, aga noh, ma pean ju vastama ka, sest kuidas ma lihtsalt nagu eiran inimest, aga kui mind seal ei ole, siis nad ei näe, kuhu kirjutada, ka.”

Üks informant, Inga, kes on Facebookist enda sõnul olnud pikka aega vaikne loobuja, kuni ühel hetkel konto lõplikult kustutas, kirjeldab aja raiskamise aspekti Facebooki ja muude sotsiaalmeedia tarbimiste osas laiemal, fenomenoloogilisemal tasandil. Ta oli lugenud teooriat, mis sedastab, et on olemas kahte liiki aega – kogetav aeg ja mäletatav aeg. Teatud sündmuste puhul võib kogetav aeg olla pikk ja mäletatav aeg lühike – näiteks nagu hambaarsti visiit. Teatud sündmuste puhul nagu näiteks reisimised, tundub kogetav aeg kiiresti mööda lendavat samas kui mälestustes mõjub kordades pikemana. Selles käsitluses “kui sa kasutad sotsiaalmeediat, siis see aeg on nii kogetult kui tagasi vaadates lühike. Et sa *scroll*’id, mingisugust *newsfeedi* neli tundi. See aeg kaob kiiresti. Tegelikus maailmas just aeg on hästi palju pikem. Aga sa tajud seda nii selle tegevuse ajal kui ka tagasi vaadates lühikesena, ehk sa oled nagunii igas mõttes raisanud aega, oma elu aega selleks, et anda mingisugustele hiidudele raha. Et see oli mulle suhteliselt silmi avav nagu kuidagi mõte” (Inga, 10.01.2024).

Toon näiteks ka Hanna, kes oli Facebooki kasutaja kümme aastat ning kasutas seda muuhulgas näiteks, et reisis tutvusi leida ja kergemini sobitada. Tema tõi esile asjaolu, et võib-olla ei olegi ainult sisu ega aeg probleemi tuumaks, vaid pigem asjaolu, et kui olla kasutaja, siis sellele sisule pääseb ligi *kogu* aeg. “Mitte et mul uudiste lugemisele midagi vastu oleks- ma ka ikkagi tarbin informatsiooni, aga see efekt mulle ei meeldinud, et ma saan seda teha igal pool igal ajal. Mulle tegelikult ei meeldi see, see efekt, et mul on võimalik kogu aeg infot tarbida” (Hanna, 25.01.2024).

Selles alapeatükis vaatlesin Facebookist lahtiühendanute käsitusi sellest platvormist kui millestki, mis pakub võimalusi aja raiskamiseks. Siintoodud näidete põhjal tuleb esile asjaolu, et Facebooki kasutajana on kergem just nagu sattuda oma aega kulutama. See ei ole eriti teadlik otsus vaid pigem midagi, mis sünnib antud näidete põhjal “automaatselt”, “igavusest”, või “sõltuvusest”. Seda nimetatakse aja raiskamiseks ühelt poolt selle sisu poolest, mis on “mõttetu” või “lihtsalt meelelahutus” või “kõrvaltegevus”, aga teisest küljest segab ka mingit teist tegevust. Informandid viitasid siinjuures sageli produktiivsusele, asjalikkusele jms. väärtustele, mida toovad välja ka mitmed lahtiühendamise uurijad (Moe & Madsen 2021; Baumer et al 2013; Nguyen et al 2022). Osade uurijate vaates tuleneb produktiivsuse ja asjalikkuse tõstmise huvi ja motivatsioon neoliberalistlikust ja kapitalistlikust kultuurist, mis peegeldub erinevates eneseabi raamatutes, teenustes, vaikimisi nõuetes jne (Fast 2021; Van Bruyssel et al 2023; Hesselberth 2018). Samas, leian oma valimi puhul, et produktiivsus või asjalikkus ei tähenda tingimata üksnes tootlikkust, ega viita tingimata neoliberalistlikule kultuurile. Selle töö intervjuudes kirjeldatakse sageli üritust teha midagi, mis on sisukas inimese enda jaoks, olgu see kas või raamatu lugemine või väljas jalutamas käimine. Karin Fast kirjeldab samuti lahtiühendamise *töö* puhul kaht erinevat lähenemist: sügav töö (*deep work*), mida Fast analüüsib Cal Newporti (2016) populaarse samanimelise raamatu põhjal ja aeglane töö (*slow work*), mille puhul toetub Fast Alison Mountzi ja tema kolleegide artiklile (Mountz et al 2015). Esimese lähenemise puhul rõhutatakse individuaalset eneseoptimeerimist professionaalse produktiivsuse kultiveerimiseks, teise lähenemise puhul rõhutatakse just vaba aja tagasinõudmist ning kollektiivset enesehoold produktiivsuse asemel (Fast 2021: 1619).

Minu uuritavad tõid Facebookist lahkumise põhjusena aja elementi välja erinevates võtmetes. Mainiti produktiivsust, aga ka võimalust olla segamatult lihtsalt selleks et “molutada” (Hanna, 25.01.2024) või soovi nõ tagasi võita fenomenoloogilises plaanis kogetavat aega (Inga, 10.01.2024). Nagu enne mainisin, siis ka produktiivsus ei pruugi kõnekeelselt tähendada oma tootlikkuse maksimeerimist. Tuleb siinjuures täheldada, et arusaam, et indiviid peab intensiivistuvas infoühiskonnas oma tähelepanu suunamise eest ise vastutuse võtma, on samuti neoliberalistliku kapitalismi produkt (Fast 2021). Siinkohal tuleb seega esile tõsta, et elame ühiskonnas, kus peetakse normaalsuseks, et vaev ja ettevõtmine, milleks on sotsiaalmeediast lahtiühendamine ja hoidumine, on igäühe oma vastutus – ehkki sotsiaalmeedia arendajate võimuses *on* oma platvorme vähem haaravaks muuta (Hesselberth 2018; Syvertsen 2020).

Väidan, et üks peamisi viise, kuidas Facebook oma kasutaja aega ühel või teisel moel kulutab, on alati-kättesaadav info – Facebooki võimaldavus, mis realiseerub nutitelefonil abil. Arvestades, et kõik võimaldavad töötavad kahes suunas (Gibson 1979), siis see aeg, mida kasutaja Facebookile võimaldab, kujutab endast teenusepakkujale väärtuslikku infot tema valikute ja käitumise kohta sellel platvormil, mida saab reklaamijatele edasi müüa ning mille voogu saab alal hoida läbi kaasatuse (Karppi 2018).

3.1.2. Vajaduse puudumine/kadumine

Juba Facebooki kasutajaks olemine paneb inimesele peale teatud ootused. Kasutaja jaoks sisaldab iga võimaldavus teatud vaikimisi kutset, survet. Seega, kui tajuda näiteks, et Facebooki ei ole vaja (siin töös 6 informanti 15-st), on arusaadav, miks need kasutajad tahaksid vabaneda neile pandud vaikimisi ootustest ning ühendada ennast sellest sotsiaalmeediaplattformist lahti, selle asemel et jääda selle kasutajate nimekirja passiivsetena alles.

Ka Facebooki võimaldavus suhelda võib anda tõuke sellest lahti ühendamiseks. Informant Raivo selgitas, et ta kustutas konto lõplikult ära sellepärast, et ta ei tahtnud jätta eksitavat muljet, nagu teda oleks võimalik Facebooki vahendusel operatiivselt kätte saada. Ta oli eelnevalt otsustanud, et paneb oma konto pausile – ei kasuta, aga jätab endale võimaluse kasutada.

“Ma mõtlesin, et ma hoian konto alles igaks juhuks ja siis ma mingi kolme kuu pärast logisin sisse uuesti. Ja siis ma vaatasin, et mingid inimesed olid muga seal suhelnud. Ja nagu selles Messengeris või selles. Ja siis ma sain aru, et tegelikult mul ei ole mõtet seda kontot hoida, et muidu inimesed arvavad, et ma olen seal reaalselt, üritavad minuga ühendust võtta ja siis ma otsustasin, et ma kustutan nagu täitsa konto ära.”
(Raivo, 16.01.2024)

Raivo suhtumine Facebooki oli ka kasutajaks hakkamisest saadik võrdlemisi leige. Eeltoodud lõik näitab muuhulgas ka loogikat, mis põhjendab soovi Facebookist täielikult lahti öelda – see teeb ka lähedastele ja sõpradele kindlalt selgeks, et kõnealuse inimesega ühenduse saamiseks peab kasutama teisi kanaleid. Ka osaliselt ühendatuks jäämine tähendab teatud

Facebooki (suhtlemis)võimaldavustega tingimist, mis eeldab lisavaeva. Sarnase efekti tõin esile eelmises peatükis ka Grete näitel. Kusjuures tingimise all pean ma silmas ka mentaalset vastupanu mingi Facebooki funktsiooni kasutamise vastu.

Tanel, kes oli Facebookis paar kuud ja kes intervjuu hetkeks oli platvormilt lahti ühendanud kaheksa aastat tagasi, rääkis, et talle ei ole Facebooki vaja. Ta hakkas Facebooki kasutama vahetusõpilasena, et hoida inimestega ühendust, kuigi ta ei loginud sinna väga sageli sisse. Kui ta aga Facebookis oli, märkas ta, et sinna koguneb “mingit asja”, mida talle vaja ei olnud:

“[M]a vahepeal tegin selle nagu lahti, vaatasin, tore on et- aga mingit klikki nagu ei käinud, see nagu ei kõnetanud mind eriti nagu üldse, et kui mul oli kedagi vaja- noh inimest kellega ma viitsin või tahan suhelda, siis ma nagu helistan neile. Midagi siukest. Et siukest mingit, ma ei tea, ma ei vaja siukest igapäevast mingit infovoogu, kassipilte jne. Pead kuidagi reageerima nendele. Ühesõnaga, ma ei viitsinud reageerida, sa ei pea reageerima. Aga see nagu jah. Siis ma mingi hetk lihtsalt otsustasin, et ma kustutan selle ära” (Tanel, 20.08.2022).

Kõnekas on siinjuures tunnetus, et kasutajana peab “kuidagi reageerima nendele” postitustele. Ja olgugi, et ei “pea”, siis sellegipoolest on tunne, et midagi Facebooki juures tahab, et seda tehtaks. Teisisõnu, Facebooki võimaldatus reageerida postitustele võib mõjuda pealekäivalt ja tüütult. Reageerimisvõimalused muutuvad nutiseadmete ja sotsiaalmeedia kasutusega tunnetuslikult sageli reageerimiskohustusteks, mis omakorda tekitab kasutajates ka ilmajäämishirmu, kui sotsiaalmeediast mõnda aega eemal olla (Rauna 2019). Ma väidan, et see kohustuse ja ilmajäämishirmu tunne on ka aspektid, millest osad kasutajad tahavad vabaneda või eemal hoida, kui nad Facebookist lahti ühenduvad. Seega, mitte-vajalikkus võib teiselt poolt vihjata ka teatud laadi info üleliigsusele inimese elus. Väide “mul ei ole vaja neid kassipilte” võib teisest küljest tähendada ka, et kassipildid on selle inimese jaoks liiga palju infot, millega käib kaasas vaikiv tunnetuslik nõue (osade inimeste jaoks ebameeldivalt survestav võimaldatus) selle infoga midagi peale hakata, sellele reageerida või vastata. Taneli näite põhjal võib arvata, et Facebookist lahtiühendujad tajuvad osaliselt platvormi sättumust oma kasutajaid maksimaalselt kaasata/hõivata (Karppi 2018), mille puhul on mõistetav reaktsioon üritada selle pealesurutud hõivatuse asemel ühenduda platvormilt lahti ning teha ruumi muudeks, enda poolt valitud tegevusteks.

Selle peatüki juures tuleb samas ka esile tõsta leigeid tundeid seoses Facebooki kasutamisega, mis on mõneti vastandlik Trine Syvertseni käsitledavale *digital detox* liikumisele (2020), milles Syvertsen toob välja, et lahtiühendamine on eraldi vaeva nõudev töö. Kuulates näiteks Tanelit või ka Evat, kes kunagi Facebooki kasutaja olnud ei ole, tundsin ma uurijana isegi imestust, kui võrd leige või mitteafektiivne võib olla suhtumine sotsiaalmeediasse. Välitööpäevikusse pärast intervjuud Evaga kirjutasin, et “[v]äga rahulik, neutraalne seisukoht tuli välja. Ei ole tunda mingit sõdimist, mingit survestatust, mingit probleemi sellises eksistentsis. Pärast salvestust tuli tal meelde keegi, kes ütles talle, et “Sa oled õnnelik inimene!” selle peale, et ta FB-d ei kasuta. Mille peale ta vastas, et “Ma olen täitsa õnnelik jah. Ja elu on ka olemas ja...”” (välitööpäevik, 18.02.2022). Võib arvata, et kuna Syvertsen tegeleb oma uurimuses suuresti populaarse kirjanduse, meedia ja teenustega, mis propageerivad lahtiühendamist, siis sellest vaatepunktist on loogiline oletada, et lahtiühendamine nõuabki vaeva ja pühendumust. Lisaks on Syvertseni fookuseks *digital detox*, mis tähendab pigem ajutist lahtiühendamist ja puhastumist, ning seejärel sageli tagasi digitaalsesse maailmasse naasemist. Inimesed, kes aga tunnevad, et neile pole Facebooki vaja, ning on *seetõttu* teenusest loobunud, tunduvad minu hinnangul juba eelnevalt teatud moel platvormist lahku kasvanud, ning seejärel mingi tõuke ajal lõpuks ka päriselt sellest lahti ühendunud. Ka näiteks Moe & Madseni loetletud lahtiühendamise põhjustest ei leidu “vajaduse puudumist” (2021), kuna nende töö keskendus eneseabi tekstidele, mis on mõeldud aitama või motiveerima inimesi sotsiaalmeediast lahti ühenduma, ning need, võib ju arvata, on suunatud inimestele, kellel on sotsiaalmeediast lahti ühendamisega raskuseid. Seda magistritööd tehes uurisin ma aga erinevaid inimesi, kes juba on ühendunud Facebookist lahti – ja nende hulgas leidub mitu sellist inimest, kes asuvad mõnes mõttes väljaspool lahtiühendamise diskursust, kuna nad ei määratle ennast lahtiühendamise kaudu ning nende kogemuse põhjal pole toimunud mingit väga drastilist muutust ka lahtiühendamise tagajärjel. Siinkohal saab ka näitena tuua n.ö. vaikset loobumist, mis tuli välja Inga ja Raivo intervjuudest. Lisaks on näiteid sellistest lahtiühendujatest ka suuremamahulisemas uuringus, kus uuriti just Facebooki mittekasutajaid. Selles on kirjutatud, et “mõned uuringus osalejad, eriti need, kes eelnevalt ei olnud tihedad [Facebooki] kasutajad, andsid mõista, et nende jaoks oli vähe muutunud” (Baumer et al 2013: 3261).

3.1.3. Ebavajalikust tüütu infoni

Selles alapeatükis käsitlen info ebavajalikkust ning vaatlen, kuidas ebavajalik võib osutada ka üleliigseks ja tüütuks. Puudutan näiteid, kuidas kasutajate kokkupuuted Facebooki sisuga ei ole neid jätnud tingimata külmaks, vaid tekitanud ka negatiivset reaktsiooni.

Käsitlen esiteks Hanna lugu. Tema jaoks mängis Facebookist lahtiühendamisel olulist rolli informatsioon, mida see keskkond pakkus – ning selle intensiivsus.

“Aga siis just see emotsionaalne sisu nendel postitustel, et ma olen tegelikult nagu selline üsna... ma ei tea kuidas öelda, sotsiaalselt tundlik inimene, et ma ei talu liiga palju emotsionaalset infot. Ja Facebook on just nimelt selline platvorm, kus seda saab nii palju.” (Hanna, 25.01.2024)

Hanna ei olnud Facebooki kasutajana väga aktiivne selles osas, et ei teinud väga palju postitusi ja ei sattunud sageli ka Facebooki seina *skrollima*. Ta tunneb, et oli teistega võrreldes vähem aktiivne kasutaja ning ei tundnud ka mingisugust sõltuvust seoses Facebookiga. Rääkides sisust, millega ta saidil kokku puutus, tundis ta, “et see ei ole minu jaoks ja parem on mitte siin olla” (Hanna, 25.01.2024).

Eeltoodud näidete valguses võib väita, et see, mis mitmeid kasutajaid kannustab lahti ühendama, on Facebooki võimaldavus jagada oma mõtteid ja tundeid kerge vaevaga. Ehk teisisõnu – Facebookis osalemise võimaldavus ehk asjaolu, et sinna võib üsna vabalt igaüks oma tundeid ja mõtteid üles panna ilma erilise filtrita või tagasilöögita, on ka element, mis tõukab osad kasutajad eemale. Informant Katrin kirjeldab, kuidas teda tõukas Facebooki kasutamisest eemale inimeste postituste sisu – eriti just COVID19 pandeemia ajal:

“Siis läksid absoluutselt kõik hulluks, ma ei tea, mis neil pähe hakkas; siamaani minu meelest, nagu, inimesed hakkasid sellist kräppi jagama, et nagu mida pole enne näinud. Ja siis, no üleüldse lihtsalt oli kogu see infomüra nii suur, et siis oligi Facebookis inimesed jagavad mingit täiesti hullumeelseid asju. Siis mul uudistes viskab seda kogu aeg ette ja siis tekkis lihtsalt räme üleküllus sellest kõigest” (Katrin, 10.12.2021).

Sarnasel põhjusel (mitmest) hoiab ennast Facebookist eemale ka Pille, kes on seal äärmiselt vähe, kui üldse, omades ainult varjunimega kontot, et mingeid asju vajadusel ajada. Ta toob esile asjaolu, et Facebookis tundub osadel inimestel olevat kalduvus enda kohta liiga palju jagada, muutes selle inimese kuvandit tarbetult:

“Et ja kui inimesel endal ei ole seda piiri, et ta ei näita noh neid asju mingisuguseid-siis, noh, siis mina saan teha seda, et ma ei vaata seda. Sest see ei ole nii tähtis. Aga samas see nagu mõjutab minu mingisugust arusaama või hinnangut talle- ei ole vaja nagu teada” (Pille, 19.12.2021).

Nii Pille kui ka Katriniga vesteldes tekkis tunnetus, et seda, mida inimesed oma Facebooki kontodelt jagavad, on raske võtta tõsiselt sellepärast, et see platvorm kallutab inimesi afektiivsemalt käituma. See on üks viis, kuidas Facebook tundub kõrvaltvaataja pilgus kasutajate agentsust vähendavat. Tunnetuslikult jääb mulje, et nii Facebookil kui ka suuremal osa sotsiaalmeediast, sh eriti näiteks TikTokil on laiemas mastaabis küljes omamoodi “ajupesija” kuvand. Võimaldavad, mida need platvormid pakuvad, tunduvad olevat vahendid mingite vähem või rohkem varjatud eesmärkide elluviimiseks – eeskätt on selleks andmemüük, mis ei ole enamikule üllatuseks, aga teisalt võib ära märkida ka üldise umbusalduse suuremate sotsiaalmeedia platvormide osas (Tarmo, Kaspar, Inga, Kalev, Pille). Näiteks Matthias, kes on juba üle kümne aasta Facebookist lahti ühendunud, tundis muuhulgas, et ta kippus liiga kergesti kaasa minema mingite vestluste või postituste kommenteerimisega. Kuna suurem osa tema Facebooki sõprade nimekirjas olevatest kasutajatest ei olnud lähedased inimesed, siis tema seina peale ilmus ka sageli väljaütlemisi, millega tal oli raske nõustuda. “[N]ad postitasid asju, mis mulle ei meeldinud, siis ma vahel kommenteerisin ja siis ma hakkasin seal vaidlema. Ja see tundus ka mõttetu” (Matthias, 2022). Matthias leidis, et ta raiskab selle tegevusega aega, võttes teema kokku tõdemusega, et ta sai Facebooki lehitsedes “[I]iiga palju infot ja nagu natuke valet infot. Sellist infot mis nagu- mis häiris mind” (*ibid*).

Tulen siinjuures küsimuse juurde, et kui palju mängib Facebookist lahti ühendamisel rolli platvorm ja selle disain ning kui palju mängib rolli lihtsalt soov saada teistest inimestest rahu? McEwan kirjutab, et Facebookist lahkumine ei tähenda niivõrd Mark Zuckerbergist lahtiütlemist kui võrd pigem tädi Maalist lahtiütlemist (McEwan 2019). Ja kui McEwan näitab seda öeldes, miks Facebookist on raske lahkuda, väidan mina, et võimaldavad teiste

kasutajatga suhelda on ka üks põhjustest, miks selle platvormi kasutamisest lahti võidakse öelda. Toon mõttekäigu arenduseks näite enda autoetnograafilisest päevikust, milles ma mainin, et jätsin mingid grupivestlused vaatamata, kuna ei jaksanud nendega tegeleda:

“See sõnumite vaadata mitteviitsimine on mõnel päeval tugevam, mõnel päeval vähem tugev ja ma mõtlen, kui palju oleks see minu puhul seotud sooviga hoida Facebookist sootuks eemal. Ma tunnen vahepeal, et ma ei taha välisest maailmast midagi teada või kuulda. See ei ole ilmselt seotud isegi ainult Facebooki või sotsiaalmeediaga, ma usun, et selline tunne ei ole midagi uut, see tunne oli olemas ka siis, kui sotsiaalmeedia ei olnud üks peamiseid viise, kuidas suheldakse. Võib-olla natuke varasematel aegadel tehti nii, et võeti telefon näiteks hargilt, kui ei olnud soovi kellegagi suhelda? Või mindi lihtsalt (kindlasti minnakse ka tänini) metsa? Aga siin on oluline meeles pidada, et see on ajutine, see sotsiaalvõrgust väljalülitumine. Alati tulla tagasi (välja arvatud spetsiaalsetel eranditel)” (välitööpäevik, 16.09.2021).

Mõtet, et Facebookist (ka ajutiselt) eemale hoidmine ei sõltu niivõrd platvormist endast kui võrd kasutaja meeleoludest, toetab ka Daniel Milleri käsitlus Facebookist kui teatud suhete maandajast. Miller väidab, et inglased kasutavad Facebooki osalt seetõttu, et see võimaldab, nagu tema raamatu alapealkiri vihjab, hoida inimesi just õige distantsi peal (Miller 2016). Siit võib edasi arutleda, et ka Facebookist lahti ühendumine on, sarnaselt Milleri väitele, viis kuidas reguleerida inimsuhete intensiivsust. Teisest küljest on aga siin käsitletud lahtiühendamise näited uurimise hetkel lõplikud. Minu informantide perspektiivist nähakse Facebooki ebavajaliku suhtluskeskkonnana, mis soodustab rumalaid või asjatuid väljaütlemisi. Lisaks tudub neile, et Facebooki kasutajana on raskem jääda iseendaks, ning mõistlikum on sellisest keskkonnast eemale hoida.

3.1.4. Idealiseeritud sisu

Müüdi teise küljena toovad mitmed informandid Facebookist eraldumise üheks põhjustest esile ka platvormi kasutajate kalduvust postitada pigem kõrghetki oma eludest, maalides sellega endist idealiseeritud pildi. Informandid kirjeldavad, kuidas Facebook on koht, kus toimub teineteise võrdlemine, postituste tegemisega mingite punktide (*like*'ide) saamine – ja kuidas see süsteem võib tekitada postitamise hasarti, mis muutub häirivaks. Sellist võimaldavust kirjeldab näiteks Matthias, keda häiris, et Facebookis ”oli ikkagi vaja kirjutada kuidas sul läheb või see nagu- mis on see staatus. Siis oli vaja kirjutada kõik ägedad asjad.

Ma olin pigem selline kes nagu kirjutas lihtsalt kõik ägedad asjad ja mis ma teen ja wow, super super” (Matthias. 2022). See ilmestab, kuidas Facebookil on võimaldavad luua idealiseeritud sisu, kust näeb, et “kõigil teistel on nii lahedad elud, siis mul peab ka olema” (*ibid*). Selle võimaldavuse teeb kutsuvamaks ka sotsiaalne surve – “sa nagu tahad näidata neid asju ja siis nagu võrdled enda elu teiste eluga- kõigil teistel on nii lahedad elud, siis mul peab ka olema” (*ibid*).

Kirjeldamiseks, kuidas Facebooki postitamine mõjub vaimse segajana, toon silmapaistva näitena Elo, kes oli minu töö valimis üks kõige aktiivsem kunagine Facebooki kasutaja. Tema jaoks oli Facebookist loobumise üheks põhjuseks soov inimesena vaimselt areneda ja leida sisemine rahu:

“Inimene alustab nagu selle teekonnaga oma meelt taltsutada. Siis see impulss, mis me saame sotsiaalmeediast, on tohutu. Me ei saa isegi aru, kuidas alateadvus reageerib. Aga ma sain nii palju laike! Oo vaata, mis siin toimub! Nagu et seda on palju ja selleks, et üldse hakata meelt rahustama, on vaja alguses, nagu kõik need lood on – meister peab minema ühiskonnast eemale, selleks, et enda sisse vaadata. Meie maailmas on nagu see ühiskonnast eemale minek mingil määral ju sotsiaalmeediast korraks ära tulemine” (Elo 14.01.2024).

Elo jaoks oli Facebookist lahtiühendamine selle valimi keskmisest keerulisem, kuna väga suur osa tema jaoks elulisest infovoost käis Facebooki kaudu. Ometi tundis ta vajadust sellest infost ja ka info tootmise võimaldavustest vabaneda.

Siinjuures tasub ära mainida, et häiriv ei ole tingimata isegi vajadus enda elust *ideaalset* pilti luua, kuivõrd juba lihtsalt vajadus oma elu momente kajastada. Elo tõi näiteks esile, kuidas Facebooki kasutaja olemine segas vahetut elu elamist, kui ta näiteks erinevates kohtades reisis. Sotsiaalmeedia just nagu kutsub erinevaid hetki üles tähendama ja neid teistega jagama. Elo jaoks muutus see valikuks, “kas ma tahan nagu elada või ma tahan teistele näidata” (Elo 14.01.2024).

Silver, kes oli oma konto deaktiveerinud, kirjeldab aga teisest küljest, kuidas ta ei soovi *näha* igasuguseid ilustatud hetki teiste eludest:

“Et natukene ma lihtsalt väsisin ikkagi nende inimeste- nendest *fake* profiilidest ära nagu mida oli suht palju. Noh, kõik loovad endale sellise, noh, mingis mõttes ideaalse mina. Mina ka. Valivad kõige ilusama pildi, mis nad üles panevad ja reklaamivad kõike ja- ja ma ei tea, mind lihtsalt- mulle hakkas see vastu- ja igasuguste uudiste lugemine inimeste elude kohta- kes saab lapsi ja kes abiellub- ja mulle tollel ajal oli see hullult vastu- ma lihtsalt ei tahtnud seda ära- osaliselt sellepärast, et mu enda elu ei olnud nagu selge ja siis see noh häiris mind kui ma- kui ma nägin, et noh, mida nagu teised, noh, saavutavad kogu aeg” (Silver, 11.11.2021).

Silveriga rääkides tõstas see teema võrdlemisi rõhutatult. Ta kirjeldas, kuidas igasugused postitused elumuutustest nagu kolimine, abiellumine, laste saamine, eriti tuttavate puhul, tekitasid talle ärevust. Ja Facebooki vaatamise lõpetamine lubas vähem end teistega võrrelda. Sarnaselt kirjeldab ka Grete, kuidas Facebookist lahkumine võttis talt ära stressitekitava võimaluse näha oma tuttavate tegemisi: “ma nagu ei näe teisi inimesi oma elu kajastamas, et seal ikka tulevad mingid emotsioonid, et oh tahaks ka või midagi... kergelt siuke stressirikas on ka nagu, et kui ma ei näe mida teised nagu teevad, kus käivad, et see on mulle vaimselt on ka nagu parem” (Grete, 21.02.2024).

Eeltoodud näited viitavad, kuidas Facebookist lahti ühendamine võtab ära võimaluse end teistega võrrelda – mis tähendab, et Facebooki kasutamine võimaldab kergesti end teistega võrrelda. Näiteks Kalev, kes oli Facebooki konto ära kustutanud, kuna ta leidis muuhulgas, et see on sõltuvusttekitav, mainis, et olles kasutaja, lülitas ta oma infovoost välja nende kasutajate sisu, kes tegid sageli näiteks beebi- või puhkusepilte: “ehk siis ma ei näinud nagu siukseid asju, mis tekitasid mul niiõelda kadedust näiteks; et sa näed, et keegi elab mingit elu, mida sa tahaks ise elada” (Kalev 22.04.2022). Selle näite kaudu tuleb ka esile, kuidas teatud Facebooki nõ lahtiühendavate võimaldavuste abil (näiteks kindlate kasutajate postituste blokeerimine) saab infot mingil määral reguleerida. Sellised võimaldavused on osade autorite hinnangul (Karppi; Light & Cassidy) platvormi sisse ehitatud, et hoida kasutajaid platvormi nimekirjas. “Lubades kasutajatel arvata, et asjade mitte *laikimine* kujutab endast vastupanu, üritab Facebook lihtsalt luua tingimusi, milles konflikti ei saa tekkida” (Light & Cassidy 2014: 1179).

Lahtiühendamist põhjendatakse ka eneseabikirjanduses sageli sellega, et digitaalmeedia põhjustab negatiivset enesekuvandit, kuna see võimaldab kasutajal end teistega võrrelda.

(Syvertsen & Enli 2020: 1277) Sellega seonduvalt tuuakse välja ka “mentaalseid sümptomeid nagu depressioon, hirm, ärevus, stress ja üksindus” (*ibid*). Ka väljajäämishirm (FOMO) seonduv osaliselt teistega võrdlemisega, kui arvestada, et “väljajäämishirm koosneb ärevustundest, ärritus- ning kõlbmatustundest (Wortham 2011, viidatud töös: Rauna 2019: 14). Rauna kirjeldab oma töös (viidates allikale: Abel, Buff & Burr, 2016), et kõlbmatustunne võib tekkida seoses sellega, et sotsiaalmeedia kasutaja saab teada, kui põnevad, tegevusterohked ja edukad on tema tuttavate elud, samas kui nemad jäävad kõikidest nendest seiklustest eemale (Rauna 2019: 14). Leian oma töö andmestiku juures, et Facebooki (aga ka muu sotsiaalmeedia) võimaldatus kujundada ühelt poolt välja idealiseeritud kasutajakonto ning teiselt poolt olla pidevalt kursis kõikide oma lähedaste ja tuttavate (sageli idealiseeritud) eludega, tekitab paljudes ebamugavaid tundeid. Lisaks tuleb ka välja, et Facebook on oma võimaldavusega jagada oma elu kõige põnevamaid momente liigagi haarav ja hasarti tekitav ning segab neid põnevaid momente vahetult kogemast. Sellest on saadud mitmel näitel aru ja selle tulemusel on ära kaotatud vastavad võimaldused oma elust.

3.1.5. Isikliku info käitlemine ja suunatud sisu

Selles alapeatükis käsitlen ma Facebooki võimaldavust, mis puudutab kasutajate info käitlemist ja selle alusel suunatud sisu loomist – ning kuidas selle magistritöö uuringu osalised sellesse võimaldavusse suhtuvad. Ma väidan, et see on üks aspekt Facebooki ülesehitusest, mis ühelt poolt võimaldab platvormil ligi pääseda kasutajate personaalsele infole ja teiselt poolt võimaldab kasutajatel saada personaliseeritud sisu – mis on kokku pandud kasutaja info põhjal. See võimaldatus on nagu transaktsioon. Sisu vaatamine ja sellega suhestumise akt kujutab endast ühelt poolt *Facebooki jaoks* võimaldavust kasutajast sünteesida informatsiooni ja teiselt poolt *kasutaja jaoks* võimaldavust tarbida (tema jaoks kureeritud) informatsiooni.

Need n.n. õnnelikud juhused, ehk juhuslikuna näiv huvipakkuv sisu, mille otsa kasutaja tundub komistavat, ei ole sugugi lihtsalt juhused vaid põhinevad mustritel ja andmetel (Karppi 2018: 56). “Õnnelike juhustega loob Facebook afektiivse juhuslikkuse ja avastusrõõmu tunde, mis võib muutuda platvormi väljundite nagu meeldimise, kommenteerimise või jagamise kaudu nakkavaks” (Karppi 2018: 57). Järgnevalt ma toon välja erinevad lood, mis näitlikustavad, kuidas informandid on taolisest Facebooki andmekorje ja -kasutuse tendentsist teadlikud.

Esiteks uurin, kuidas Facebooki võimaldavus kasutajate tegevust ja andmeid talletada on üks põhjuseid, miks platvormilt lahti soovitakse ühendada. See võimaldavus on minu uuritavatele probleemiks, kuna Facebook ei tundu olevat usaldusväärne infoga ümberkäija. Käesolevas töös on mitmed kasutajad (Raivo, Kalev, Tarmo, Inga, Kaspar, Marina) tõstatanud vestlustes selle probleemi. Ühelt poolt on usaldusväärse küsimus seotud üldise arusaamaga, et “kõik mis sa netti paned, see jääb netti” (Tarmo, 22.01.2024), aga samas tuleb informantide jutust esile ka tunnetus, et Facebook ei pruugi seda informatsiooni eetiliselt käidelda. Kaspar, kes elualalt tegeleb programmeerimisega, tõi Facebookist lahkumise üheks põhjuseks oma taipamise, et tema tegevust kasutatakse teatud laadi teabe genereerimiseks:

“Mulle jõudis kohale, et kogu materjal, mis ma Facebooki nagu postitan, eravestlused, avalikud vestlused, et see kõik läheb mingisuguse tehisintellekti treenimiseks, kes absoluutselt ei huvitu sellest, nagu, mis on minu inimlikud eesmärgid vaid lihtsalt nagu noh, tegelikult on mingisuguse kasumi tootmiseks mõeldud siuke mehhanism kunagi. Ma lihtsalt otsustasin sellest karussellist välja astuda” (Kaspar, 18.01.2024).

Raivo, kellega vesteldes jäi mulje, et ta peab Facebooki sisu üldiselt ebaoluliseks, tõstis oma lahtiühendamisest rääkides esile ühe juhtumi, milles Facebooki kasutajate andmeid kuritarvitati USA valimiste mõjutamiseks. Tegu oli Facebook – Cambridge Analytica andmeskandaaliga, mille valguses selgus, et Facebook oli võimaldanud Cambridge Analytical analüüsida kordades rohkem andmeid kui ametlikult välja paistis, mida viimane omakorda kuritarvitas, et aidata USA-s kahel kandidaadil valimistel edu saavutada. See juhtum elavdas ka avalikku arutelu seoses Facebookist lahkumisega, mille raames liitusid näiteks mitmed Twitteri (nüüd X) kasutajad *hashtag*’i ehk haaksõnaga #deletefacebook (Brown 2020: 2). Raivo kirjeldas, kuidas see skandaal ning tema oma kogemus mõjutas ka tema suhtumist Facebooki:

“See oli see USA valimiste ajal, ma olin ise sel ajal Ameerikas, siis kui need valimised toimusid. Ja siis ma nagu, ma nägin- suhtlesin lausa nende inimestega- minu jaoks nad tundusid juba nagu nii... ma ei tea, ajupestud, et mul lihtsalt hakkas, ma ei saanud aru ka, et kuidas see üldse võimalik on, vaata. Et ma arvan, see mind natuke mõjutas ka, et kui see tuli vist veits hiljem välja, kuidas neid andmeid seal

müüdi edasi ja nüüd reklaami tehti nii-öelda läbi Facebooki. See mõjutas mind natuke” (Raivo, 16.01.2024).

Eeltoodud lugude kaudu tõstan siinkohal esile, kuidas teatud Facebookiga seotud võimaldavuste ilmnemine on seotud kasutaja teadlikkusega. Jenny Davis näitab, kuidas teatud sotsiaalmeedia platvormid heidutavad oma kasutajaid või isegi keelduvad neil lasta kriitiliselt uurida, kuidas ja milliste kanalite ning süsteemide kaudu platvormil nähtav sisu nendeni jõuab (Davis 2020: 92). Ka valeinfo ei mõjuta kõiki ühtemoodi. Kõik näiteks ei tea, et nende uudisvoog on eelnevalt nende jaoks valmis filtreeritud ning et seda on võimalik muuta (*ibid*). “Meediateadlike subjektide jaoks on vaikimisi sätted pigem [platvormi poolsed] soovid kui nõuded ning informatsioon, mis kohale jõuab lubab [või võimaldab] olla selle suhtes skeptiline” (Davis 2020: 93; algupärased rõhuasetused). Davis tõstab sellega esile, kuidas mingid objektid, s.h. sotsiaalmeedia platvormid võimaldavad erineva taustaga inimestele erineval moel tegevusi (või kuidas erinev teadlikkuse tase mõjutab võimaldavuste ilmnemist).

3.1.5.1. Suunatud sisu

Kui äsja puudutasin Facebooki võimaldavust hankida kasutajate kohta informatsiooni, siis nüüd vaatan lähemalt selle informatsiooni üht väljundit ehk kasutajatele suunatud sisu kui üht Facebookist lahtiühendamise põhjust.

Mitmed kasutajad (Tanel, Inga, Elo, Hanna, Kaspar), tõid esile Facebooki, aga ka muu sotsiaalmeedia suunatud sisu ühe põhjusena, miks ennast Facebookist lahti ühendada. Nad on tajunud, et suunatud sisuga kaasneb kohati tundmatu ja ebateretunud Facebooki mõju. Näiteks Hanna väljendab tundmust kasutajana saadava informatsiooni mõjust ja selle teadmata tagamõttest või “skeemist”:

“Mulle ikkagi ideeliselt hakkab väga vastu see, et algoritmid ikkagi otsustavad seda, mida nad sulle pakuvad. Ja nad saavad minust paremini aru kui ma ise. Et olgugi, et ma olen piisavalt mässumeelne, et ma ei taha nagu tunnistada seda, et see mind mõjutaks kuidagi, aga samas ma tean ka seda, et ikkagi alateadlikult kõik mõjutab. Ma ei tahtnud olla osa sellest algoritmi skeemist” (Hanna, 25.01.2024).

Intervjuudes toodi esile ka kõlakambrite tekkimist ja omale meelepärase sisu juurde kinnijäämist. Inga rääkis näiteks, et tema hakkas Facebooki sisu oluliselt ümber hindama ajal, mil USA-s kandideeris presidendiks Donald Trump. Informandi sõnul hakkasid siis rohkem levima arusaamad Facebookist kui polariseerivast platvormist, milles tekkisid omamoodi kõlakambriid. Et nendest tajutud kõlakambritest välja tulla, hakkas Inga väga teadlikult muutma oma infotarbimist.

“Sellel hetkel ma hakkasin akuutselt vaeva nägema selleks, et oma sellisest nagu vasakpoolsest mullist välja saada- nagu akuutselt ka tegelema siis põhimõtteliselt sellise parempoolse meedia lugemisega, et aru saada nende vaatevinklitest niimoodi mittemoonutatult. Siis ma tegelesin sellega. Edasi jälle mulle tundub, et see vestlus ka, selline ühiskondlik vestlus ka nihkus selle peale, kuidas tehnoloogiahiid, et nad, nad ei ole su sõbrad, on ju, et on hoida sind veebilehel selleks et selle pealt raha teenida. Ja väga suurepärase viis selle saavutamiseks on polariseerida, sest et negatiivsed emotsioonid tekitavad hästi palju *engagementi*, onju ja sellest siis saabus selline esimene mõte, et tahaks nagu lahkuda sellest” (Inga, 10.01.2024).

Natuke tähelepanu väärrib siin asjaolu, et kui peatükis 3.1.2. tuli juttu ebameeldivast sisust, siis siin käsitleme Facebookist lahkumise põhjusena just pigem meelepärast sisu, mis tekitab teatud mulli. Samas, minu arvates ei ole siin probleem niivõrd meelepärases endas kuivõrd sellega kaasnevas kasutaja valikuvõime nõrgestamises. Kui informandid mainisid asjaolu, et kasutajatele näidatakse nende suunatud sisu (Tanel, Inga, Hanna, Elo), siis tundub probleem olevat pigem kasutaja agentsuse säilitamises. Selle taga on arusaamine Facebooki ja ka muu sotsiaalmeedia toimimismehhanismist, kus kasutaja osalus on eluliselt tähtis nende edu jaoks (Facebook Inc., *Annual Report 2015*. lk 8). Seda arusaama väljendas otse näiteks Inga: “Algoritm tahab sulle lihtsalt anda seda, mida ta arvab, et sa tahad, mitte seda, mis on hea” (Inga, 10.01.2024) ja Kaspar: “mulle toidetakse mingisugust sisu, mille eesmärk ei ole see, et ma oleksin rahul sellega, vaid mulle toodetakse sisu, mis püüab mind kinni hoida ja võib-olla profileerida, et mulle paremini reklaamida” (Kaspar, 18.01.2024). Märkimisväärne on siin ka asjaolu, et see sisu, mis peaks inimeste tähelepanu hoidma, tõukab oma reklaamimajandusega hoopis eemale:

"Facebook minu jaoks ammendus umbes sel hetkel, kui ma sain aru, et ma pean installima sellise plugina, mille nimi on FB Purity, mis korjas ära kõik need asjad, mis

on nagu sponsitud või nagu soovitatud sisu. Ja siis tõesti, tuleb välja, et mu sõbrad tegelikult postitasid huvitavaid asju nagu noh, see kõik oli, aga puudus nagu see *engagement* – et sa kunagi ei näinud. Nagu keegi ütles, et sõbrad tahaks näha mul praegu seda, kuidas mul on õudselt kena foto sellest, kuidas Islandi vulkaan purskab, aga nad näevad mu kaks nädalat vana Tiramisu fotot praegu kõik" (Kaspar, 18.01.2024).

Selles alapeatükis ilmneb, kuidas just nimelt tajutud võimaldavuse *puudumine*, st asjaolu, et Facebook näitab kasutajale sisu, mille nägemise üle ei ole tal platvormi keskkonnas võimalik valikut teha – kui välja arvata platvormi mittekasutamine, või Kaspari näitel hoopis “F.B. Purity” nimelise veebilehitseja laienduse installeerimine. Kui eelnevalt käsitlesin võimaldavuste üleliigsust, siis lisaks sellele ajendab kasutajaid Facebookist lahti ühendama ka teatud võimaldavuse vajakaolek. Nimelt tajutakse puuduva võimaldavusena võimalust näha personaliseerimata sisu, mille eesmärgiks ei oleks tingimata kasutajale meelepärane olla. Teisisõnu, siin käsitletud kasutajad tunnevad et Facebook ei saa *mitte võimaldada* oma mulli sisse hõlpsat kadumist. See võimaldavus näib antud platvormi juures olevat paratamatus – meelepärasmus, mis osadele on liiast, kuna julgustab loovutama osa oma agentsusest mugavuse nimel, lastes platvormil ja “algoritmil” otsustada, mida näha ja mida mitte.

Lisan siinkohal, et eeltoodud “mitte võimaldamist” saab Davise määratluses nimetada võimaldavuseks, mille n.ö. määr on *keeldumine* ehk teisisõnu, Facebook keeldub ka osavamate kasutajate jaoks sisu mitte filtreerimast. Kusjuures, Kaspari näitel võib täheldada, kuidas tema teadlikkus lubas tal Facebooki infovoogu mõnes mõttes just nagu “häkkida”, kasutades teatud veebilehitseja laiendit. Lisaks tõstan esile, et kõikide siintoodud näidete puhul oli kasutajate teadlikkus see, mis (vähemalt osaliselt) motiveeris neid Facebookist lahti ühenduma. Võib ka arutleda, et juba skemaatiline teadlikkus asjaolust, et Facebook kasutab algoritme, mis mõjutab kasutajale nähtavat informatsiooni, tegi eelkäsitletud informantide jaoks atraktiivsemaks mõtte Facebookist lahti ühenduda. Ka lahtiühendumine on üks Facebooki võimaldavustest – selle võimaldavuse muutis kättesaadavamaks ja lubavamaks kasutaja *vajadus* tõepärasema ja vähem manipuleeritud infovälja järele.

3.2. Igapäevane internetikasutus ilma Facebookita

Selles peatükis uurin ma interneti kasutamist ilma Facebookita. Ma palusin 5 informandil pidada igapäevast interneti kasutamise päevikut, millesse nad kannaksid sisse internetis tehtud toimingud ja konteksti nende toimingute ümber. Pävikupidamise periood oli kõikidel seitse päeva. Pärast päeviku pidamist tegime ka intervjuud ning rääkisime, mida sellest kogemusest veel teada sai. Nendest pävikutest ja intervjuudest sai kinnitust arusaam, et paljude informantide jaoks on Facebookist lahtiühendamine üks mitmest viisist, kuidas piirata info tarbimist. Selles peatükis kasutan peamiselt eelmainitud pävikuid ja jätkuintervjuusid, aga lisan kohati näiteid ka algsetest intervjuudest, kus samuti puudutatakse igapäevaelu ilma Facebookita.

Ma pööran siin tähelepanu kontekstidele, milles interneti kasutamise vajadus tuleb esile ja võrdlen neid eespool käsitletud kogemustega, mis keskendusid Facebooki kasutamisele ja sellest loobumisele. Ma toon esile, kuidas inimese agentsus avaldub interneti kasutades, kuidas tehakse teadlikult piiravaid valikuid ning kas ja milliseid võtteid kasutatakse, et suunata või piirata interneti kasutamist.

Kui ma palusin oma informantidel pidada nädal aega interneti kasutamise ja info leidmise päevikut, lootsin ma alguses tabada ära mingeid momente, kus muidu Facebookile spetsiifilistele informatsiooni leidmise võimaldavustele on leitud mingi alternatiiv. Samas ei olnud mulle täpselt selge, milline informatsioon see võiks olla. Uurimuse käigus hakkasin mõistma, et ülehindasin Facebookist tuleva informatsiooni vajalikkust kõikide inimeste jaoks. Ma eeldasin, et saan rohkem sisendeid selle kohta, kuidas nähakse eraldi vaeva selleks, et leida infot, mida varem Facebooki kaudu saadi. Väheste informantide puhul tähendas Facebookist lahti ühendamine drastilist ümberkohanemist. Marina ja Elo mainisid selles osas mingeid raskusi: Marina rõhutas rohkem sõltuvusest võõrutamist, Elo pigem oma töö ja kontaktide mujale kolimist.

Põhilised n.ö. *kasulikud* informatsiooni võimaldavad Facebookis on siinsest valimist lähtudes esiteks ürituste leidmise (ja loomise) võimaldatus ja teiseks Facebook Marketplace'i võimaldatus osta, vahetada ja müüa erinevat kraami. Osad informandid tundsid puudust ürituste leidmise võimaldavusest (Matthias, Kaspar), aga nad ei näe ka väga palju lisavaeva, et sündmusi teistmoodi leida. Osadel on ka jagada lugusid, milles nad jäid just selle pärast

mingist üritusest ilma (Silver, Hanna, Matthias). Sellele vaatamata on enamiku informantide suhtumine sündmuste info osas leplik – ollakse veendumusel, et ürituste info, mis kohale peab jõudma, leiab mingi tee kohale jõudmiseks. Lisaks leidsid paljud ka seda, et neil ei olegi nii palju vaja üritustel käia. Sageli samastati neid kusjuures pidudega.

3.2.1. Teadlik interneti kasutamine

Selles peatükis ma uurin, kuidas informandid reguleerivad oma interneti kasutamist – mis kaalutlustel see reguleerimine toimub ja milliste võtetega seda tehakse. Siin tasub arvestada, et päevikupidamise ülesanne tõstis kahtlemata nende teadlikkust internetis tehtavate toimingute suhtes. Siiski, see kui teadlikult ja põhjalikult oma interneti kasutamist reguleeritakse, on minu informantide seas küllaltki erinev. Selles peatükis toon ka paralleele uurimusega, mis keskendus sellele, kuidas Facebookist katse eesmärgil lahtiühendunud inimesed pärast tehtud katset selle platvormiga igapäevaselt suhestusid (Baym et al 2020). Vaatamata asjaolule, et käesolev töö keskendub inimestele, kes siiani on Facebookist lahti ühendunud, leian, et ka teiste veebikeskkondade ja rakenduste kasutamisel võivad välja tulla sarnased leiud.

Kui keskenduda eeskätt nendele informantidele, kes pidasid oma infotarbimise kohta päevikut, siis kolm kasutajat – Hanna, Marina ja Raivo näisid olevat rohkem “loomulikud” või intuiitsemad oma kasutamise reguleerimisel ning teised kaks – Inga ja Matthias nägid rohkem vaeva, et infot mitte liiga palju tarbida. Hanna ja Marina infotarbimist aitas reguleerida vastumeelsus, mida teatud info võib tekitada – olgu see näiteks masendav sisu, mida uudised pakuvad või tähelepanu enda peale kiskuv visuaalne sisu, mida pakub näiteks Pinterest või Instagram. Sarnaselt kirjeldavad Baym jt. kuidas osad kasutajad “ei filtreeri oma nähtavat sisu vaid lasevad nende afektil toimida kontrollina, mis ütleb, millal on aeg välja logida” (Baym et al 2020: 7). Raivo päevikust ja jätkuvestlusest aga näiteks ei tulnud välja erilist vastumeelsust internetis tarbitava meedia osas.

Raivo, kes on viis aastat Facebookist lahti ühendunud, on võrdlemisi lihtne ja selge oma väljenduses, kirjutades lahti oma tegevused kas Youtube’is, Redditi või WhatsAppis (Raivo päevik, 19 – 25 märts 2024). Tema päevikus on võrdlemisi vähe kajastatud vastumeelsust või üritust oma kasutamist mingil määral piirata. Vestluses ta mainis, et see päevikupidamise kogemus natuke küll pani mõtlema, et ehk peaks Youtube’i kasutamist rohkem piirama, aga

ta andis ka mõista, et kui see tunne muutub piisavalt intensiivseks, siis ta usaldab ennast, et teab millal oma Youtube'i kasutamisse väike paast teha.

Ka Marina, kes on juba kolm ja pool aastat Facebookist lahti ühendunud, jättis sellise mulje, et ta näeb üpris vähe vaeva, et piirata interneti kasutamist – ta kirjeldas vestluses seda, et tal lihtsalt ei ole huvi pikemaks ajaks telefoni ekraani vaatama jääda, kui ta näiteks sõnumitele vastamisega tegeleb. Samas, tal on telefon suurema osa ajast käepärast, et vastata välksõnumitele Telegramis:

“mida ma teen kogu aeg ja miks mul põhimõtteliselt on see nagu harjumus, kui ma võtan telefoni kätte ja vaatan ekraani peale, panen kohe taskusse – sest et ma pidevalt suhtlen *chat*-ides inimestega, ma ei ole telefoniinimene, ma ei helista kunagi inimestele, ma kirjutan ja siis ma kontrollin – keegi kirjutas, ma vastan ja kohe võtan ära ja mul ei teki soovi seda kauem käes hoida ja midagi seal teha. No ja see on minu jaoks suhtlemise selline *device* [vahend – M.A.]. Ma vastan, et selles mõttes on peaaegu kogu aeg mul kuskil lähedal ja ma kogu aeg nagu olen liini peal, vastan. Aga ma ei tee seal mõttetuid asju, et see ei söö minu aega.” (Marina, 15.03.2024)

Marina rääkis, kuidas päevikupidamine tegi ta teadlikuks, et tal on siiski kalduvus jääda Pinteresti sisu vaatama. Muus osas oli ta aga suhteliselt rahul sellega, palju ta internetti kasutas. Tema igapäevane internetikasutuse reguleerimine toimib eeskätt huvipõhiselt – ta mainib, et tal ei ole lihtsalt soovi, nagu paljud teised tema ümber, jääda ekraani pikemalt vaatama. Lisaks sellele on tal ka selge rutiin, millal ta mingeid toiminguid teeb: näiteks igal hommikul vaatas ta üle oma blogi ja peaaegu igal õhtul oli ta mõnda aega keeleõppe platvormil Duolingo (Marina päevik, 19 – 25 veebr. 2024).

Hanna puhul tuli välja, et tal on teatud kindlad piirid paigas seoses sellega, millal ja mis kontekstis ta telefoni ja/või internetti kasutab. Näiteks ta mainib, et lastega olles ta teadlikult hoidub telefonist: “lastega aja veetmise sellises raamis on see kindlasti väga teadlik valik, et kui ma olen nendega siis ma ei võta telefoni kätte, ma ei hakka midagi lugema sealt” (Hanna päevik, 1 – 3; 13 – 16 veebr. 2024). Matthias, kes on samuti kahe lapse vanem, mainib mitmel korral oma päevikus sama, et ta üritab lastega mängides telefonist hoiduda: “Siis olin lastega ja sõin õhtusööki, proovisin vältida telot et suhtleks palju lastega” (Matthiase päevik, 5 – 11. veebr. 2024).

Hanna vaatepunktist tundub internetist info ammutamine sageli ebameeldiv asi olevat. Ta mainis intervjuus ja päevikus näiteks, et ta hoidus stressirohkemal ajal uudistest, kuna sealt tuleb väga palju ebameeldivat, emotsionaalselt rõhuvat infot (Hanna, 22.02.2024). Sarnasel põhjusel oli ta ka ennast Facebookist lahti ühendanud – liiga palju emotsionaalset sisu, mille osas ta on tundlik. Seetõttu tundub ka, et interneti kasutamisest hoidumine teatud platvormidel ja teatud viisidel ei toimi Hanna näitel pingutuse loogika järgi, mille puhul on vaja kuidagi vaeva näha, et sunduslikku käitumist kontrolli all hoida. Võimaldavus saada teatud laadi infot (nagu uudised või sotsiaalmeedia uudisvoog), ei ole Hanna jaoks eriliselt kutsuv vaid kohati just eemaletõukav.

Sarnaselt kirjeldas ka Marina seda, kuidas ta näiteks ei talu visuaalset sotsiaalmeedia sisu. Ta kasutas Instagram-i samaaegselt Facebookiga ning loobus ka samal hetkel. Aga vahepeal hakkas ta Instagrami uuesti kasutama, et teatud inimestega ennast kursis hoida: “Aga see nii häirib, et kui ma teen selle lahti ja sealt tuleb mingisugune reklaam ja mingid inimesed, kellest ma ei taha midagi teada- sa ei saa sealt sellist konkreetset infot. Seal on kaetud kõik korraka ja see tekitab valu, seda on valus vaadata, seal on liiga palju infot ja ma panin selle kinni. Lihtsalt harjumus nagu Instagrami vaadata on ära läinud ja ma ei saa uuesti. [---] See kohe häirib. Mingi liikuv pilt selline, et nagu sul on liiga palju infot. Ja see mida ma tahan sealt saada – ma ei näe seda seal. Ma pean seda otsima” (Marina, 15.03.2024).

Kui Hanna ja Marina infotarbimise reguleerimise puhul mängis olulist rolli teatud info ebameeldivus või tüütus, siis Matthias ja Inga reguleerisid oma infot rohkem kindlate praktikate või endale kehtestatud süsteemide kaudu. Nende puhul tundusid info kättesaamise võimaldavused kutsuvamad, mistõttu infotarbimine oli natuke sunduslikumat laadi. Piirangud, mis nad endale seadsid, olid mõeldud selleks, et hoiduda ületarbimisest.

Matthiase päevikust tuli välja, et kui tal oli näiteks kodune päev, siis interneti kasutamise lõikes ta vaatas regulaarselt kindlaid rakendusi: “Need olid terve päeva jooksul põhitegevused: uudised, vahepeal Instagram, WhatsApp ja e-maili kontrollimine. Keskmiselt iga tund tegin need tegevused ära” (Matthiase päevik, 5 – 11 veebr. 2024). Intervjuus räägib ta lähemalt sellest tunnisest intervallist oma interneti vaatamiste vahel:

“Et kui ma näiteks tulen koju siis ma vaatan, mis mul kombeks on vaadata läbi; ma

mõtlen okei, et tund aega ei vaata. Ma põhimõtteliselt nagu vaatan kellast: nüüd vaatasin tund aega tagasi, vaatan uuesti. Et nagu kontrollida ka seda- piirata enda nagu telefoni kasutamist ja siis ka, et nagu noh, ma tean, kui sa näiteks uudiseid loed. Et kui sa pool tundi hiljem vaatad, midagi ei ole juhtunud, et oleks nagu, et lihtsalt oodata natuke, et kas midagi on juhtunud, kas midagi on muutunud” (Matthias, 26.02.2024).

Kirjeldades negatiivsete uudiste jälgimise fenomeni (*doomscrolling*), täheldavad Ytre-Arne ja Moe, et ka nende valimis oli üheks toimetulekumehhanismiks luua igapäevaseid rutiine, mis segavad vahele lõputule uudiste vaatamisele (Ytre-Arne & Moe 2021: 1740). Nii Matthiase näites, kui ka Ytre-Arne ja Moe töös mängivad rutiinid olulist rolli digitaalmeedia reguleerimisel. Lisaks ajalisele raamistikule, mis piiritleb infotarbimist internetis, tuleb Matthiase päevikust ka esile, et inimestega (sh. oma lastega) suheldes jääb telefoni kasutamine tahaplaanile. Üldiselt tuleb kõikide informantide puhul esile seaduspära, et kui midagi huvitavat toimub, siis telefoni niisama ei vaadata. Piiride seadmine interneti kasutamiseks on vajalik aegadeks, mis ei paku stimulatsiooni. Inga kirjeldab näiteks sünnipäevavisiiti Tallinnas, kus “Kogu sünnipäeva ajal oli minu telefon mantli taskus, mis mõjus hästi” (Inga päevik, 15 – 23. veebr. 2024).

Inga puhul toimub interneti kasutamise piiride sättimine mitme süsteemi abil. Üks on ajaline: “[ü]ldiselt on ka reegel, et õhtul ja eriti magamistoas ekraane ei vaata. See aitab joones hoida” (Inga päevik, 15 – 23. veebr. 2024). Teine on rakenduste vähesus telefonis, mis siiski alati ei pruugi toimida väga tõhusalt:

“Ma hästi akuutselt vaatan, jälgin ka seda, kui palju äppe on mu telefonis, et kui ma ühe lisan, siis ma ühe võtan maha põhimõtteliselt, et [ma] hästi akuutselt jälgin seda. Aga ma sinna tooks veel küll juurde selle, et no seda mu partner välja toonud, et mul on telefonis põhimõtteliselt- mul on kolm äppi mida ma kasutan peamiselt. Üks on WhatsApp, teine on DuckDuck Go, mitte Google, DuckDuckGo, kus ma loen ERR-i ja kolmas on põhimõtteliselt minu selle fitness kella nagu see metric seal onju. Aga et kui mul on kas igav või ma olen närvis, siis ma ikkagi ketran nende kolme ülimalt igava äpi vahel. Ja siis ma mõtlen, aga kui jube see oleks, kui mul oleks hästi palju huvitavaid äppe, et mul on, põhimõtteliselt hoian seda, et mul oleks võimalikult igavad äppid ja ikka käsi sirutub telefoni järele, et vaadata, kas ERR-is midagi uut

kirjutatud, kas keegi on mulle WhatsAppis midagi kirjutanud või siis jah, neid fitness metrics'eid, mis ei ole ka nagu väga mõistlik” (Inga, 10.01.2024).

Sellest näitest tuleb välja, kuidas võimaldavad pääseda ligi huvitavale informatsioonile võivad interneti kasutaja vaatepunktist olla liiga kutsuvad. Inga on nende võimaldavuste piiramiseks võtnud endale abinõuks jätta telefoni ainult kolm “ülimalt igavat” rakendust. Teisest küljest tundub see näide vihjavat, et me võib-olla hindame nende võimaldavuste kutsuvuse juures üle info liigi rolli. Rääkides oma seitsmepäevasest infopäeviku pidamise kogemusest, kirjeldas Inga, kuidas juba telefoni kätte võtmine võib pakkuda osa rahuldusest. Ta tunneb, et saab juba leevendust siis kui telefoni lahti teeb, ehkki sellele järgneb enamasti pettumus (Inga, 02.03.2024).

Toon veel näiteks ka Raivo meediatarbimise reguleerimise kogemuse. Esimeses intervjuus, mis puudutas tema Facebookist lahtiühendamise kogemust, kirjeldas ta ka seda, kuidas ta reguleeris erinevat segavat meediat, mida veebilehitseja kaudu kätte oli võimalik saada:

“Kui ma arendajana tööle hakkasin, ma hakkasin suht varakult, hakkasin endal nagu tööarvutist igast lehesi ära blokeerima [näiteks nagu] Youtube. Piisas sellest, et blokeeriti nii ära, et sul tuleb valge leht ette ja siis sul tuleb korraks meelde, tegelikult ei tohiks siia minna. Eks ma ise võib-olla tundsin, aga eks ma vist nagu ise piirasin ka ennast kogu aeg sellega” (Raivo, 16.01.2024).

Siinkohal tuleb mängu ka kasutaja agentsus. Eelpool käsitletud kogemustes peegelduvad ühelt poolt igapäevases internetikasutamises esile tulevad võimaldavad ja see kuidas neid piiratakse – teiselt poolt tuleb esile küsimus, et mis on kasutaja jaoks tegelikult huvitav ja kuidas ta selleni jõuab. Marina ja Hanna internetikasutamine tundub rohkem olevat juhitud huvist ja selle puudumisest; Matthiase, Inga ja Raivo kirjeldused näivad rohkem viitavat igavusele. Mõnes mõttes jääb mulje, et see, miks Facebookist ära tuldi ja miks piiratakse ka pärast seda info tarbimist – ei ole niivõrd selleks, et vähendada võimaldavusi info saamiseks kui võrd selleks, et vähendada võimaldavusi igavuse peletamiseks, prokrastineerimiseks ja üldises mõttes enda eesmärkidega vastuollu minevateks tegevusteks. Seda ilmestab natuke ka Inga arutlus seoses infotarbimise piiramisega:

“Mulle tundub ka, et hästi raske on- see on nagu see lause, et ära mõtle roosale elevandile- et kui sa ütled endale kogu aeg, et "ära vaata telefoni" - see on palju raskem, aga kui sa ei ütle, et "ära vaata telefoni" vaid "tee hoopis seda", see on palju loomulikum ja palju lihtsam on leida nagu mingisugust on asendustegevust, mis sulle endale tegelikult rohkem pakub" (Inga, 02.03.2024).

Seega, kui selles töös on esiplaanil Facebookist lahtiühendamine ja üldine infotarbimise piirav reguleerimine, siis väärrib ka esiletoomist mündi teine pool: hoidumise asemel on lihtsam leida mingi objekt, tegevus või eesmärk, millele tähelepanu pöörata. Nagu ennist tuli ka välja, siis huvitavate tegevuste juures ei ole kohta passiivsel infotarbimisel. Huvitavate tegevuste juures ei kerki esile võimaldavusi, mis pakuvad viise igavust peletada. Kui on käsil mingi huvitav tegevus, projekt, eesmärgiga missioon, kerkivad ka esile võimaldavad, mis aitavad inimest *seda eesmärki* saavutada – vajadus on leiutamise ema.

Oma kogemusest olen avastanud samuti, et eesmärkide püstitamine on oluline asi, mis aitab reguleerida nutiseadme kasutust. Ühel päeval, mis on talletatud autoetnograafilisse päevikusse, “võtsin ma endale ülesandeks iga kord enne telefoni järele haaramist või arvutis midagi tegema hakkamist sõnastada endale selle tegevuse eesmärk” (välitööpäevik, 08.11.2021). Tollel perioodil oli enamasti telefoni haaramise põhjuseks Messengeri kaudu suhtlemine oma uue armastatuga. Siis oli vestlus just nagu kogu aeg käimas ja telefoni kätte haarates ei pruukinud mõte või kõnetus, mida edastada soovisin, täielikult väljagi kujunenud olla, aga soov kõnetada juhatas juttu edasi. Seetõttu otsustasin ma oma eelnevalt hääletule telefonile ka Messengeri sõnumi teavituse heli sisse lülitada. Päeviku järgi otsustades see toimis ja aitas mul kindlama eesmärgiga telefon kätte haarata kui lihtsalt sooviga kontrollida, kas keegi on midagi ehk kirjutanud. Mis puudutab aga harjutust enne nutiseadme või arvuti kasutamist sõnastada eesmärk, mida vastava seadmega teha – siis ma avastasin, et seda tasub muuta harjumuseks:

“See töötas. Ma peatasin end mitmel korral. Ja praegu märkan, et see vahend – telefon – muutub aina rohkem teadvustatavaks tööriistaks – ja selle kasutamine võib olla kordades efektiivsem, kui oma eesmärgid sõnastada.

Telefon töötab üsna selgelt rahustina – emmena... On tekkinud paus oma lugemises – telefon; on mingi asi, mis valmistab mentaalseid raskuseid – telefon.

Oma plaanide elluviimine nõuab natuke vaimset energiat. Lihtsam on täita teiste omi. Isegi, kui see teine on mingi programm su nutiseadmes.

Aga võib-olla kõige rohkem – vähemalt minu jaoks – on telefon seltskond. Ja loomulikult peamiselt läbi sotsiaalmeedia. Kui ma viibin seltskonnas, mida ma naudin, ma ei taha telefoniga eriti midagi teha peale võib-olla muusika panemise. Kui ma jään aga üksi, täidab see sotsiaalset vajadust. Meelelahutus, mida ma tarbin, on suuresti sotsiaalmeedia või selle mingi derivaat. Viimasel ajal paljuski TikTok, aga veelgi enam lihtsalt kellegagi rääkimine või aja kulutamine selle peale, et välja mõelda, mida temaga jagada, kuidas temaga *interactida* [suhelda]” (välitööpäevik, 11.08.2021).

Webb Keane rõhutab, et “võimaldavused tulevad mängu ainult tegevuste sees, suuremate projektide ja praktikate osadena” (Keane 2018: 32). Tegelikult on minu uuritavate enesevaatlused tulvil selliseid momente, milles kasutatakse näiteks internetis olevaid võimaldavusi, et teha midagi ära. Need ei pruugi kõlada väga suurejooneliselt, aga illustreerivad sellegipoolest seda printsiipi. Toon mõned lühikesed näited.

“Koolis vaatasin meie kohviku lõunapakkumisi” (Marina päevik, 19 – 25 veebr. 2024).

“Õhtul töötasin natuke Google Docs keskkonnas ja uurisin milliseid filme võiks vaadata lähitulevikus” (Matthiase päevik, 5 – 11. veebr. 2024).

“Telefonist vaatan järgnevate päevade ilmaennustust u 8.30, et teada, milliseid riideid lastele kaasa pakkida” (Hanna päevik, 1 – 3; 13 – 16 veebr. 2024).

“Rongis ostsin veel tagasisõidu bussipiletid ära ja Tallinnas orienteerusin veidi õigesse kohta, aga see oli ka suhteliselt kõik ekraanidest” (Inga päevik, 15 – 23. veebr. 2024).

“Tagasi kontroris, võtan ühe kohvi ja süüa köögis saiakesi. Samal ajal vaatan Redditist Ukraina kohta uudiseid ja uurin organisatsioone kelle kaudu saab annetada” (Raivo päevik 19 – 25 märts 2024).

Kõigis nendes näidetes on mingi kindel eesmärk, mida informant soovib teha. Esimeses on eesmärgiks leida süüa, teises teha tööd ja sisustada tulevikuks aeg millegi huvitavaga (filmid), kolmandas on eesmärk valmistuda ette väljasõiduks, neljandas planeerida enda transport kindlatesse kohtadesse, viiendas aga leida viis, kuidas annetada kindlal eesmärgil raha. Nende kõigi puhul oli internetil pakkuda võimaldavusi näiteks Google Maps'i või ilmaennustuse rakenduse või Elektriteatri kodulehe kaudu, mis lubasid kiirelt kätte saada soovitud info. Sellised võimaldavused kerkisid esile praktilisest vajadusest. Selliseid võimaldavusi üldjoontes ei piirata. Piiratakse võimaldavusi, mis tunduvad täitvat mingeid teistsuguseid vajadusi, mis on impulsiivsemad ja afektiivsemad – vajadusi, mis ei ole kooskõlas kasutaja identiteeditunnetusega ja mis on kerged (enese)kontrolli alt väljuma.

Kusjuures, Raivo päevikust ja vestlusest ei tulnud väga palju välja mingeid nõ praktilisi tegevusi nagu ilmamate vaatamine või piletite ostmine. See aga paneb mõtlema, et kust jookseb praktilisuse ja ebapraktilisuse piir? Kas uudiste lugemine (mida Raivo tegi üsna palju) ei ole praktiline tegevus? Samuti, kas Youtube'ist informatiivsete videote kuulamine/vaatamine ei ole kasulik? Siin ma jään usaldama informandi enda hinnangut (ja ka selle puudumist), ning väidan, et need tegevused on mingil määral informandi jaoks olulised ning täidavad olulist rolli tema elus. Kirjavahetuses Raivoga tuli mõni nädal pärast päevikupidamist välja, et ta tema Youtube'i kasutamisse tuli nädalane katkestus, aga siis selgus, et Youtube ja selle võimaldavused on siiski hea lisandus tema ellu: “Eriti ei ole veel YT kasutust piiranud, vahepeal oli küll nädal kui ei kuulanud sealt midagi. Aga samas hea on midagi taustaks mängima panna kui remonti teen” (kirjavahetus Raivoga, 10.05.2024).

Analüüsid Facebookist lahtiühendamise põhjuseid tulid esile võimaldavus prokrastineerida või võimaldavus oma elu idealiseerida. Võib ka arutleda, et teatud vajadused, mida näiteks mingid sotsiaalmeedia platvormid nagu TikTok, Instagram või Facebook täidavad, on nende platvormide enda poolt fabritseeritud. On tõsi, et meil on vajadus suhelda, koguda teatud infot jms. Aga sellises vormis ja koguses nagu eelmainitud platvormid võimaldavad neid asju teha, pole enne nende teket vaja olnud.

Selles peatükis on tulnud esile, kuidas teadlik meediakasutamine on suures jaos töö (Syvertsen 2020), mis puudutab võimaldavuste teadvustamist ja nende reguleerimist (Baym et al 2020: 6); Baym'i ja tema kolleegide tööst tuleb esile, kuidas informandid kasutasid just võimaldavuse mõistet oma (lahti)ühendumise praktikates (*ibid*). Minu informantide

kogemuste näol on näiteid sellest, kuidas teadlikult piiratakse (sotsiaal)meedia võimaldavusi, olgugi et seda sõna otseselt ei kasutatud (Inga, Matthias ja Hanna) ja kuidas sotsiaalmeedia kasutamisele ja võimaldavustele tingimata suurt tähelepanu ei pöörata (Raivo, Marina) vaid lastakse oma tunnetusel ja intuitsioonil otsustada, kas ja kui palju piirata oma (sotsiaal)meedia tarbimist. Lisaks tuleb osade kasutajate puhul jällegi esile, kuidas teatud sorti meediateadlikkus ning sellega seonduv leidlikkus lasevad ilmned teatud meedia piiramise võimaldavustel – näiteks nagu Inga kasutatava Google'i asendaja DuckDuckGo'st või ka Raivo kasutatavatest veebilehtede piirajatest teadlik olemine.

3.2.2. Alternatiivsed info- ja suhtluskanalid ning meelelahutuse viisid

Facebookist lahtiühendujad on siin töös suuremas jaos ka välksõnumite vahetamiseks kolunud teistesse keskkondadesse, millest põhiline on WhatsApp; kasutatakse ka muid platvorme nagu Discord, Telegram ja Slack. Välja on toodud ka vähemtuntud sotsiaalmeedia platvormid, mida kasutatakse just eetiliseimate alternatiividena nagu näiteks Mastodon (Kaspar) või Qortal (Tarmo). Samas on osad jätnud alles vestlusvõimaluse teiste Facebooki kasutajatega, kasutades rakendust Messenger, mis ei eelda Facebooki kasutaja olemist. Päevikutäitjate valimis on kaks informanti – Inga ja Marina, kes Facebookist lahti ühendudes jätsid endale alles Messengeri funktsiooni. Samas, ka nemad eelistavad välksõnumeid saata mujal – kas WhatsAppis või Telegramis. Inga, kes piiritleb oma telefonikasutuse kolme rakenduse peale, kasutab telefonis kiirsõnumite saatmiseks ainult WhatsApp'i, mis tähendab, et Messengeri kasutab ta ainult arvutis olles. Marina suhtleb Messengeris ainult kolleegidega, kellega pole muudes kanalites võimalik efektiivselt suhelda. Hanna, Matthias ja Raivo on aga loobunud Messengerist. Hanna ja Raivo kasutavad internetis kiirsuhtluseks ainult WhatsAppi, Matthias kasutab põhiliselt WhatsAppi ja Instagrami.

Mis puudutab üldisemat info hankimist – näiteks ürituste, teiste inimeste käekäiku puudutavate jm uudiste leidmist, siis siin tulevad mängu teised inimesed – elukaaslased, sõbrad, tuttavad – ning ka kindlad leheküljed ning portaalid. Matthias saab informatsiooni näiteks Instagramis, Elektriteatri kodulehelt, vahepeal Tartu Kultuuriakent külastades, aga ka oma elukaaslase kaudu, kes on ise Facebooki kasutaja ning on võimeline sealt infot ammutama (kirjavahetus Matthiasega 25.03.2024). Ka Raivo saab infot oma lähedaste kaudu, näiteks bändikaaslastelt, kes on kursis muusikaüritustega (vestlus Raivoga 02.04.2024). Hanna, kusjuures, ütles, et ta vaatab nüüd rohkem stende, et (ürituste) infot saada. Kuigi selle

magistritöö jaoks tehtud seitsmepäevases infopäevikus ta selliseid momente esile ei toonud, kirjeldab Hanna meilisuhtluses, kuidas infotahvlid on ühed peamised infoallikad. See kirjeldus väärib siinkohal pikemat tsiteerimist:

“Mulle meeldib seista nende seinte ees ja kõik plakatid üle vaadata. Sellel tegevusel on minu jaoks ka mingi äge retro-maik juures. Ülikooli raamatukogu seinas suhtes tunnen ka teatud kindlustunnet, et kõige olulisem kultuuriinfo Tartus peatselt toimuvast on vahendatud. Teatrietenduste kohta vaatan aga tavaliselt otse teatrite kodulehelt. Haruraamatukogude seintel on sellist toredat kohaliku linnaosa teavet nagu näiteks vestlusring mingi kirjanikuga või kuulutused toimuvatest huviringidest lastele. Need kirevad seinad plakatitega on mulle alati meeldinud, aga nüüd ilmselt uurin neid veel tõsisema huviga, et tõesti teavet saada. Ka infobrožüüridest olen tegelikult infot saanud” (kirjavahetus Hannaga, 25.02.2024).

Päevikule tuginedes teen järelduse, et Hanna elus on välja kujunenud kindlad rutiinid ja igapäevasteks toiminguteks ei ole väga vaja informatsiooni otsida peale ilmateate, bussiaegade ja võib-olla vahel ka Google’ist kaardi lugemise, mistõttu üht nädalat uurides ei pruugi sattuda eraldi infosirvimise hetkele.

Mis puutub kiirese meelelahutusse, siis leidub erinevaid “aseaineid” Facebookist saadavale meelelahutusele – Matthiasel on Instagram, mida ta sageli vaatab, aga ka teatud mobiilimängud näiteks Scrabble, Marinal on Mahjong, Raivo vaatab ja kuulab Youtube’ist erinevaid informatiivseid videoid, Inga mainib, kuidas ta leiab igavuse peletamiseks ka oma kolmest telefonirakendusest midagi vaadata. Huvitav on siinjuures täheldada, kuidas suhtlusrakenduste kasutamine (sõnumite kontrollimine näiteks), uudiste lugemine ja näiteks Instagrami või Youtube’i vaatamine/kuulamine võivad olla sarnased harjumused, mida tehakse näiteks ootetehkedel või pausidel tööst. Enda kogemusest leian, et kui olen ise näiteks tööl ja ei ole konkreetset ülesannet käsil, on mingi ootamine või paus – siis mul on harjumuseks minna uudiste lehele, olgu see ERR, Delfi või Postimees, ning vaadata, kas midagi on muutunud. Kui seal ei ole midagi muutunud, siis ma vaatan midagi muud, mis vähegi mulle huvi pakub, näiteks Apollo kino lehekülg või IMDB (*Internet Movie Database*) – praktiliselt kunagi ei ole selleks kohatäiteks Facebooki sein, ehkki olen selle platvormi kasutaja. Baym jt toovad välja, kuidas “vähesem Facebooki kasutamine võib tähendada sagedasemat teiste Facebooki [nüüd Meta] omatud teenuste kasutamist” (Baym et al 2020: 8).

See väide laieneb siinse valimi põhjal arvestades ka muudele teenustele ja lehekülgedele internetis, näiteks nagu Youtube, ERR, Reddit jne.

Lugedes informantide päevikuid, hakkab tunduma, et kõik sellised telefoni kättevõtmised või uudiste- meili või kiirvestluse platvormile minekud on midagi rütmilist, need on sageli mingid katkestused, mis perioodiliselt ette tulevad, kusjuures nende juures ei ole ka mitme näite puhul nutiseadmiest tulemas mingit teavitust, mis neid vaatama kutsuks. Vaatama tundub kutsuvat kas tegevusetuse tunne või ehk mingi sisemine kell, mis ütleb, et võib teha väikese pausi.

Olles vaadelnud Facebooki läbi selle võimaldavuste lükata tegevusi edasi või saada huvi-pakkuda-võivat informatsiooni (Karppi 2018), peab tõdema, et Facebook ei ole nende võimaldavuste omamises ainulaadne. Teisest küljest võib ka öelda, et see *kuidas* Facebook võimaldab neid asju, on siinse valimi jaoks siiski tüütum ja vastuvõetamatum kui uudisteportaalid või meilirakendused.

4. Arutelu

4.1. Agentsuse võimendamine

Ma väidan, et nii Facebookist lahtiühendumise kui ka igapäevase internetikasutamise reguleerimise üheks peamiseks eesmärgiks on meelelahutamise ja igavuse peletamise võimaldavuste vähendamise kaudu võimendada oma agentsust. Oluline on siinjuures märkida ka seda, et kasutajad ei ole üldsegi meelelahutuse või “mentaalse leevenduse” vastased – enamik lahtiühendunutest naudivad näiteks filme ja seriaale, rääkimata sellest, et muusika kuulamise võimalust hindavad enamik informante kõrgelt. Vastu ollakse sellele, et liiga lihtsalt on võimalik ükskõik kus hakata meelt lahutama (eriti visuaalset meediat tarbides). Liiga lihtne on teatud võimaldavuste puhul loovutada oma agentsus ning lasta juhusel või algoritmil otsustada, mis kasutaja tajuvälja ilmub. Müüdi teise küljena soovivad osad kasutajad Facebookist lahti ühenduda ka seetõttu, et kaoks ära võimaldavus mingi sisuga sellesse süsteemi panustada, kuna ka sisu loomisest võib sotsiaalmeedia võimaldavuste kaudu kujuneda sunduslik tegevus.

Kui ma küsisin näiteks Ingal, et ehk ta vaataks vähem oma telefoni, kui tal oleksid teavitused sees – mis tähendab, et ta ei peaks ilma põhjuseta kontrollima oma telefonist näiteks sõnumeid, kuna talle tuleks nende kohta teavitus – vastas ta, et “ma ei tahtnud, et keegi väljast saaks nagu minu ellu sisse tulla. Et ma ikkagi, et ma saan ise kontrollida seda, millal ma selle WhatsAppi avan” (Inga, 02.03.2024). Toon selle välja, et näitlikustada rakenduse võimaldavuste piiramist, eesmärgiga oma agentsust võimendada – isegi kui see tähendab sagedasemat telefoni kontrollimist:

“I: Ma ei taha tunda, et kuidagi mingisugune tehnoloogia kuidagi...

M: Kutsub?

I: Jah, täpselt jah, just täpselt” (Inga, 34 a. 02.03.2024).

Selles töös kirjeldatud interneti kasutamise kogemused, sh ka Facebookist lahtiühendamise kogemus näivad viitavat asjaolule, et kaasaegsete digitehnoloogiate kasutamine kujutab endast pidevat tingimist kasutajate ja tehnoloogia loojate taotluste vahel. Ellis Jones, kes kirjeldab Facebooki võimaldavusi *DIY (do-it-yourself)* muusikute jaoks, paneb ette mõtestada

võimaldavusi konkurentsipaikadena (*sites of contestation*), kus need taotlused kohtuvad. Ta ütleb, et selline võimaldavuste kontseptualiseering aitab esile tuua ideoloogilisi allhoovuseid, mis võivad kasutajate ja platvormide vahelisi suhteid iseloomustada (Jones 2020: 290). Selles töös käsitletavat võimaldavused ilmestavad samuti Jones'i lähenemist. Facebookist lahtiühendunud inimesed jälgivad võrdlemisi põhjalikult esiteks, milliseid võimaldavusi üldse oma ellu lubada ja teiseks, millistel tingimustel nende võimaldavustega suhestuda. Selline kriitilisus iseloomustab ka teadlikku interneti kasutamist: kasutajad hindavad kriitiliselt võimaldavusi, mida pakuvad erinevad tehnoloogiad ja platvormid, et selgeks teha, kui hästi see läheb kooskõlla nende taotlustega.

Ka algeline kasutaja teadlikkus Facebooki toimetehhanismidest tundub töötavat platvormi eesmärkide vastu. Näiteks teadlikkus sellest, et Facebooki kasutajale suunatakse temale meelepärast sisu – mille üks eesmärke on hoida alal või kasvatada platvormi kasutajaskonna kaasatust ja haaratust (vrld Karppi 2018) – töötab mitme näite varal selle eesmärgi vastu ja motiveerib kasutajaid platvormilt lahti ühenduma. Lisaks tuleb esile, kuidas kaasatuse eesmärgil suunatud Facebooki sisu on just nimelt midagi, mida kasutaja *ei* taha näha. Esiteks on sageli tegu postitustega, mis on tüütud ja ebavajalikud, nagu tuleb näiteks välja Taneli ja Tarmo puhul. Teiseks on selline sisu sageli afektiivne ja polariseeriv, mis samuti on kasutajatele vastu (Hanna, Inga, Raivo, Matthias, Kalev). Kolmandaks osutatakse tähelepanu asjaolule, et Facebook suunab kasutajale eelisjärjekorras kas reklaami või tema jaoks ebarelevantset sisu, mille eesmärk on tähelepanu hoida, samas kui sõprade-tuttavate postitused jäävad tahaplaanile (Kaspar). Minu hinnangul viitab see tõsiasjale, et Facebooki võimaldavused on üha enam seatud nii, et eelisjärjekorras on rohkem oma toodete või teenuste reklaamijate kui tavakasutajate huvid.

Agentsuse võimendamise juures ei mängi kõige olulisemat rolli tingimata lahtiühendamine ja hoidumine kui selline, kuivõrd pigem teadlike otsuste tegemine (vrl Dremljuga 2018). Baumer jt. toovad oma uurimuses välja, kuidas nii Facebookist lahkumine ja hoidumine *kui ka* Facebooki naasemine andsid kasutajatele tunde, et neil on rohkem kontrolli oma elude üle. Autorid seletavad seda nähtust läbi taotluslikkuse (Baumer et al 2018: 13-14). Kõik nende valimi inimestest ei naasunud Facebooki kasutamise juurde, aga nendel, kes naasesid, olid omad kindlad põhjused, pluss kõrgendatud teadlikkus seoses Facebookist lahkumise katses osalemisega. Baym jt. seevastu tõdevad Facebooki *naasenuid* uurides, et võim, mida kujutab endast nende uurimuses teadlikkus oma mõtetest ja tegevustest, on ainuüksi võim *hoiduda*

millestki. Uurimuses osalenud rääkisid halbade tunnete ärahoidmisest, platvormil vähem aega veetmisest ja telefonide vältimisest, samas kui väga vähesed teatasid, mida nad postitasid või tegid, kui nad Facebookis olid (Baym et al 2020: 8).

See tõstab esile probleemi, mis võib tekkida, kui uurida lahtiühendamist ja millegi mittekasutamist või siis teadlikku kasutamist. Väidan, et sellise fookusega uurimuses tuleb esile rohkem see, mis nõuab pingutust. Tavalised toimetused ei tundu olevat mainimist väärt ja on ka raskemini märgatavad. Lisaks, kõike, mida tehakse, saab vaadelda läbi (näiteks) Facebookist hoidumise prisma. Sellest lähtudes järeldan, et lahtiühendamise temaatika uurimisele lisaks väärtust põhjalikum etnograafiline vaatlus, mis jätab küsimuse alt välja sotsiaalmeediast hoidumise aspekti ning puudutaks igapäevast infotarbimist ülevaatlikumalt ja neutraalsemast lähtekohast. Kui aga arvestada Dremljuga ning Baumeri jt. tööde järeldusi, siis leian, et lahtiühendamist uurides maksab ka eraldi tähelepanu pöörata sellele, kuidas meediamaastriku enesealgatuslik kohandamine ja mudimine võib mõjutada sellel navigeerimist.

Arvestades, et käesolevas töös ma keskendun inimestele, kes on enda algatusest Facebookist lahti ühendunud (ja sinna mitte tagasi läinud), siis on loogiline järeldada, et Facebooki võimaldavad on selle valimi inimeste iseolemisele pigem häirivaks elemendiks. Nende jaoks on tegu elementidega, mis liiga kergelt lubavad just nagu laskuda mingisse olekusse, milles nad ennast näha ei taha. Sageli on see seotud produktiivsuse langemisega, nagu näiteks Matthiase, Silveri, Grete ja Raivo näitel, teinekord ka poliitilise, sotsiaalse, aga ka üldisema *mõjutavuse* aspektiga, nagu näiteks väljendavad Inga, Raivo, Pille ja Katrin. Facebook ja selle võimaldavad, mis avalduvad ka telefoni või muu seadme lähedalolu kaudu, on just nagu liiga efektiivsed oma kutsuvuses ja kättesaadavuses, et olla Facebooki kasutajana nende mõjuväljas. Kusjuures, varasemate käsitluste põhjal võib lisada veel, et piisab ka nende võimaldavuste mõjuvälja märkamisest, sellega tingimisest ja oma valikute tegemisest, et tunda end rohkem agentsena selles süsteemis (Dremljuga 2018; Baumer et al 2018; Baym et al 2020).

4.2. Lahti/ühendatuse määrad ja raskus

Oma uurimuses jõudsin järeldusele, et võib eristada aktiivseid ja väheaktiivseid endiseid Facebooki kasutajaid. Esimesed ühendasid platvormist lahti osalt seetõttu, et Facebooki

kasutamine oli nende informantide jaoks liiga intensiivne või võttis liiga palju aega enda peale. Teised ühendasid suures jaos lahti osalt sellepärast, et nad niikuinii kasutasid Facebooki üsna vähe. Siiski aga tuleb ka selle teise grupi juures välja, et vähene kasutamine ei olnud ainus põhjus miks Facebookist lahti öeldi vaid tulid välja ka muud põhimõttelisemad asjaolud. Facebookist lahtiühendamine nõuab vaeva ka siis, kui kasutaja ei ole platvormil aktiivne. Lahtiühendamine Facebookist on disainitud raske olema, mistõttu on loogiline, et inimesed, kes on kustutanud oma Facebooki profiili, omasid sageli mitut põhjust peale asjaolu, et seda lihtsalt ei ole vaja.

Samas, kui lahtiühendamine Facebookist on tülikas protsess, siis lahtiühendunuks *jäämine* ning lahtiühendatuna elamine minu valimi näidete põhjal seda ei ole. Siinses valimis on Facebooki (piiratud) kasutajateks jäänud ainult inimesed, kes täielikult sealt lahti ei ühendunud (Katrín ja Silver). Puuduvad näited kasutajatest, kes on konto ära kustutanud ning hiljem uurimuse perioodil uue teinud. Samas võib ka märkida, et erinevate teiste internetiteenuste kasutamine eeldab mitme kasutaja jaoks siiski teatavat vaeva ja eneseteadlikkust, olgugi et Facebook ei tundu neile suurt kiusatust tekitavat. Tundub, et kui kord ollakse lahti ühendatud, on kergem selle peale ka mitte mõelda.

Siinjuures toon välja, et lahtiühendus esineb erinevatel viisidel ja erinevatel määradel. Olen uurimusse kaasanud inimese, kes pole kunagi Facebookis olnud (Eva), siin on inimene, kellel on olnud ainult varikonto (Pille), inimene, kes on olnud Facebookis väga vähest aega (Tanel). Teisest küljest on esindatud ka inimene, kes tegi Facebooki kasutamisest üksnes pausi (Katrín), ning inimene, kes deaktiveeris oma konto, ent kasutas siiski Messengeri (Silver) [2 aastat pärast intervjuud kasutab ta Facebooki, aga tema sõnul harva]. Platvormi seisukohalt on samuti kasulik, et selle kasutajad saavad teatud määral sellest lahti ühenduda. Nagu enne mainitud, on see osa strateegiast, mille eesmärk on hoida kasutajad platvormi kasutamas (Light & Cassidy 2014) – distantse lubamine näiteks läbi Messengeri funktsiooni kasutuse lubamise ilma Facebooki kasutaja olemata, võimaldab kasutajatel end *osaliselt* lahti ühendada. See aga tähendab platvormi seisukohalt, et kasutajad saavad osaliselt jääda seda kasutama.

Üks teguritest, miks minu valimi puhul eelistati täielikult Facebookist lahti ühendada – ja mitte jääda Facebook Messengeri kasutama – oli selgus, mida see nii lahtiühendunutele kui ka nende tuttavatele pakkus (Raivo, Grete). See andis selgema sõnumi, et lahtiühendunutega

suhtlemiseks peab niikuinii kasutama teisi suhtlemisvahendeid. On küll tõsi, et täieliku lahtiühendamisega väheneb algselt ka internetis suhtlemise sagedus, aga selle koha pealt on minu valimis levinud seisukoht, et kui on vajadus kontakti saada, siis leitakse ka moodus.

Selle töö kirjutamisel panin ma tähele, kui probleemivaba võib olla Facebooki mittekasutamine. Ma lähenesin uurimisprobleemile vaatepunktist, milles ma eeldasin, et informandid toovad esile palju väljakutseid ja raskuseid, mida platvormi mittekasutajaks olemine endaga kaasa toob, aga tegelikkuses väljendati enamasti just kergendust, rahu ja lihtsust seoses selle valikuga. Tegu on loomulikult spetsiifilise valimiga, milles on suures osas inimesed, kelle jaoks ei ole vajadust, soovi, ega sotsiaalset survet tagasi minna, aga siiski tasub seda perspektiivi esile tuua. Nõustun Dremljuga vaatega, et “platvormi-spetsiifiline lahtiühendamine võib olla kasulik kõikide kasutajate jaoks, vaatamata millisel platvormil ta on/ei ole, kuna see avab arutelu sotsiaalmeedia kasutamise alternatiivide, ootuste ja võimaluste osas” (Dremljuga 2018: 93). Ta lisab, et lahtiühendamise lugusid tasub esile tuua, kuna see aitab üle saada eksiarvamusest, et lahtiühendamine teeb elu keerulisemaks, ja mitte vastupidi (*ibid*).

Kuigi Facebookist lahtiühendatud olemine on ka minu töös esindatud näidete varal võrdlemisi lihtne, ei tähenda see, et raskuseid ei ole. Hea näide on siinjuures Elo kogemus, mille kohta ta ütles, et “see on niisugune nagu heas mõttes suremine seal sellel hetkel” (Elo 14.01.2024). Lisaks ei lõpe lahtiühendamise vaev ainult Facebooki konto kustutamisega, nagu tuli välja internetikasutamise päevikutest. Ühelt poolt on oluline mõista ja märgata, et digitehnoloogia ja -platvormidega toimimine kujutab endast paljude inimeste jaoks pingutust ja pidevat tingimist võimaldavustega. Siinjuures on tähtis aru saada, et kuigi lahtiühendamise diskursuses rõhutakse sageli isiklikule vastutusele ja indiviidi enda algatusele, siis vastutav osapool nende võimaldavuste tekkimisel ei pea olema kasutaja vaid eelkõige vastava digitehnoloogia ja -platvormi omanik ja arendaja (Hessleberth 2018, Jorge 2019).

Teisest küljest vajab ka esiletoomist, kuidas Facebookist, aga ka muust sotsiaalmeediast lahtiühendamine ja hoidumine ei ole nii keeruline, kui kasutajad sageli arvavad ning et sellel on potentsiaal võimendada digimeedia kasutaja agentsust. Käesoleva töö materjali põhjal võib väita, et kõige keerulisem osa lahtiühendamisest on selle sammu sooritamine. Teisisõnu, sooviksin selle tööga panustada Facebooki ja muu sotsiaalmeedia kuvandi muutusse sellise arusaamaga, et sellel ei ole nii palju mõjuvõimu, kui tunduda võib. On tõsi, et

lahtiühendamise protsess ja platvormidega tingimine nõuab vaeva, nagu sedastavad Syvertsen (2020), Fast (2021) ja Hesselberth (2018) – aga nii varasemate kui minu tehtud uurimuse põhjal tuleb välja, et Facebookist täielikult lahtiühendamine kaotab ära rohkem probleeme ja vaeva kui ta tekitab. Vähemalt nende inimeste jaoks, kes on omal algatusel sealt lahkunud. Lahtiühendamine kaotab ära sunduse tingida teatud võimaldavustega, tekitab küll vajadust leida infot alternatiivsetest allikatest, aga see ei pruugi olla raskusi valmsitav. Enamike minu töös uuritud inimeste jaoks lisab lahtiühendamine ellu aega ja rahu. Tõsi – siin on esindatud peaaesjalikult sellised inimesed, kes on suutnud jääda lahtiühendunuks – aga nende perspektiiv sotsiaalmeediale väärib tänapäeva digitaalselt küllastunud maailmas esiletõomist.

Kokkuvõte

Selles magistritöös uurisin sotsiaalmeediast lahtiühendamist ja interneti igapäevast kasutamist inimeste näitel, kes (enam) ei kasuta Facebooki. Seejuures käsitlesin lahtiühendumist läbi võimaldavuse mõiste ehk keskendusin Facebooki erinevatele võimaldavustele, mis kerkisid kasutajate ja platvormi suhtes esile, ning vaatlesin, kuidas need on mõjutanud kasutaja otsust platvormilt lahti ühenduda. Nendeks võimaldavusteks võisid olla näiteks piltide ja elusündmuste jagamine, enda teistega võrdlemine, aga ka võimaldavus prokrastineerida – kui vaadelda Facebookis tehtavaid tegevusi kasutaja perspektiivist. Siinjuures on oluline ära mainida, et selle vaatluse alla läksid ka tajutud võimaldavused, mis ulatuvad digitehnoloogia vahendusel (telefonid ja arvutid) platvormi keskkonnast välja. Kasutades Jenny Davise võimaldavuste käsitlust (2018), uurisin, kuidas ka Facebooki parajasti mitte kasutades võib platvormi liikmena tunduda, et platvorm *kutsub* või *meelitab* ennast ühel või teisel kujul kasutama – mis avaldub näiteks telefoni kättheaaramises või arvuti taga tööd tehes Facebooki veebilehele minemises.

Selle töö raames intervjueerisin 15 Eestis elavat Facebookist lahtiühendatud inimest (vanuses 24 – 47), kellest viiel palusin pidada nädal aega päevikut, milles lasin neil üles tähendada oma igapäevased toimingud internetis. Hiljem tegin päevikupidajatega ka jätkuintervjuu. Valim oli võrdlemisi mitmekesine, sisaldades inimest, kes pole kunagi Facebooki kasutanud, aga ka inimest, kes on Facebooki pärast lahtiühendamist uuesti kasutama hakanud. Enamik aga on olnud Facebooki kasutajad ning uurimuse tegemise ajal seda enam ei olnud. Lisasin Facebooki kasutamise ja selle piiramise teemale ka autoetnograafilise dimensiooni, pidades aastatel 2021-2024 ise päevikut, milles keskendusin oma Facebooki kasutamise kogemusele. Käesoleva tööga panustan lahtiühendamise diskursusesse etnograafilise lähenemisega, milles pööran olulist tähelepanu igapäevasele interneti kasutamisele ja võimaldavustega tingimisele. Seda uurimust eristab ka võrdlemisi pikk andmekogumise aeg, mille vältel täheldasin, kuidas suhtumine sotsiaalmeediasse võib erinevatel tingimustel muutuda.

Magistritöös ma eritlen uuritud valimi põhjal kuut lahtiühendamise põhjendust: ajakasutus, vajaduse puudumine, ebavajalik/tüütu info, idealiseeritud sisu (ja vajadus seda toota), isikliku info käitlemine ja suunatud sisu. Iga nimetatud kategooria juures analüüsisin võimaldavusi, mis kutsusid informantides esile soovi Facebookist lahti ühenduda. Järeldan oma töö põhjal, et võimaldavused, mis motiveerisid minu informante Facebookist lahti ühendama, on seotud

platvormi eesmärgiga hoida alal ja kasvatada kasutajate kaasatust ning teenida reklaamide ja andmemüügiga kasu. Pean silmas erinevaid võimaldavusi, mis *kutsuvad* kasutajaid midagi tegema – olgu see postitamine, reageerimine, vaatamine, *scrollimine* – või ka võimaldavusi, mis näiteks *heidutavad* saidilt lahkumist või *raskendavad* kasutaja sõprade sisu nägemist, eesmärgiga näidata sponsoreeritud sisu. Teisisõnu, Facebooki siht hoida kasutajaid platvormil (ja teenida nende andmete pealt kasumit), põhjustab käesoleva töö informantide kogemuste näitel vastupidise tulemuse.

Uurides Facebookist lahtiühendunute igapäevast internetikasutamist, selgus, et sarnased võimaldavused, millest eemalduti Facebooki konto kustutamisega, esinevad ka muudes digikeskkondades, mis samuti nõuavad kasutajatelt eraldi tingimise vaeva. Osad kasutajad tegelevad nende võimaldavuste reguleerimisega metoodilisemalt, osad pigem intuiitiivselt. Peamiselt ilmnevad ebasoovitud võimaldavused oote- või jõudehetkedel nutiseadme vahendusel. Tuli esile, et kui informantidel oli käsil mingi tähelepanu haarav tegevus, ei olnud neil ka vajadust digitehnoloogiaste või -keskkondade kasutust piirata. Sellest lähtuvalt võib oletada, et sotsiaal- ja digimeedia keskkondade kasutamise reguleerimisel ei pruugi kõige paremini toimida niivõrd hoidumise loogika kuivõrd oma tegevuste eesmärgistamise loogika.

Väidan, et kõiki selles töös uuritud Facebookist lahtiühendujaid ühendab soov võimendada oma agentsust läbi sotsiaalmeedia võimaldavuste vähendamise või kaotamise, kuna iga sotsiaalmeedia võimaldavus kujutab endast konkurentsipaika teenusepakkuja ja kasutaja taotluste vahel. Nende võimaldavuste vähendamine või kaotamine eemaldab vajaduse (et mitte öelda võimaluse) ka oma taotluste nimel sotsiaalmeedia platvormiga tingida.

Tuleb samas lisada, et Facebooki platvormilt lõplikult lahtiühendamine oli minu informantide jaoks samm, mis pikas perspektiivis tõi nende ellu aega ja energiat juurde. Kusjuures, üllatav oli selle töö näidete varal näha, kuidas elu ilma Facebooki kontota ei ole midagi märkimisväärselt erinevat või raskemat. Ehkki seda järeldust ei saa laiendada kõikidele Facebooki kasutajatele, eriti nendele, kelle töö või suhtlemine lähedastega on Facebooki võrgustikuga tihedalt kokku põimitud, väärrib see siiski äramärkimist. Samas tasub olla teadlik ja märgata, kui sageli võib igapäevaelus ette tulla sündi mingite digitehnoloogiaste võimaldavustega tingida. Arvestades, et selline konkureeriv suhe meid ümbritseva digitehnoloogiaga on saanud normaalsuseks, tuleb minu arvates rohkem pöörata tähelepanu

lahtiühendamise praktikatele, et teadvustada ja hinnata alternatiivseid interneti kasutamise viise. Kuigi täielik lahtiühendumine digikeskkondadest on tänapäeval praktiliselt võimatu, saab ometi märgata ja kriitiliselt hinnata digitehnoloogiate võimaldavusi, et teha valikuid, mis hoiavad või tugevdavad kasutaja agentsust.

Breaking Free from the Chains of Affordances: Intentional Internet Usage as Depicted via the Example of Facebook Non-Users

SUMMARY

In this master's thesis, I explored disconnection from social media and daily internet usage based on individuals who no longer use Facebook. I focused on disconnection through the concept of affordances, specifically examining the various affordances that emerged for users in relation to the platform and how they influenced the decision to disconnect. These affordances included sharing photos and life events, self-comparison, and even the affordance to procrastinate — when considering user activities on Facebook from their perspective. It's important to note that in my analysis I include perceived affordances which extend beyond the platform environment via digital technology (such as phones and computers). Using Jenny Davis's conceptualization of affordances (2018), I investigated how, even when not actively using Facebook, individuals may still feel drawn to the platform in some way. This would manifest, for example, in reaching for their phone or visiting the Facebook website while working on a computer.

As part of this study, I interviewed 15 individuals living in Estonia who had disconnected from Facebook. Five of them kept a diary for a week, recording their daily online activities. Later, I conducted follow-up interviews with the diary participants. The sample was diverse, including individuals who had never used Facebook, as well as those who had re-engaged with the platform after disconnection. Most participants fell into the category of former users. Additionally, I added an autoethnographic dimension to the topic of Facebook use and restriction by keeping my own diary, focusing on my personal experience with Facebook. This thesis contributes to the disconnection discourse with an ethnographic approach, with increased attention to everyday internet usage and negotiating with affordances therein. This thesis also stands out with its somewhat longer research period, wherein I was able to point out how one's attitudes and practices in regards to social media can change.

Based on the analyzed sample, I identified six reasons for disconnection: time management, lack of need, irrelevant/annoying information, idealized content (and the need to produce it), handling of personal information, and targeted content. For each category, I analyzed the affordances that led to the desire to disconnect from Facebook in various scenarios. My conclusion is that the affordances motivating my informants to disconnect from Facebook are related to the platform's goal of maintaining and increasing user engagement while serving ads and benefiting from data sales. These affordances include actions such as posting, reacting, viewing, scrolling, as well as features that discourage leaving the site or make it harder for users to see their friends' content — all with the aim of displaying sponsored content. In other words, Facebook's objective to retain users on the platform (and profit from their data) yields the opposite result based on the example of my informants.

I argue that all the disengagers studied in this work share a desire to enhance their agency by reducing or eliminating social media affordances from their lives. That is because each affordance represents a site of contestation between the service provider and user's interests. Reducing or eliminating these affordances removes the need and opportunity to negotiate with the social media platform for their own purposes.

Studying the daily internet usage of those who have disconnected from Facebook – it became clear that similar affordances, from which they disengaged by deleting their Facebook accounts, also exist in other digital environments, often requiring separate efforts to regulate. Some users handle these affordances more methodically, while others do so more intuitively. Unwanted affordances mainly manifest for users of digital media during idle moments or downtime through mobile devices. It turned out that when engaging in captivating activities that interested the informants, there was no need to restrict the use of digital technologies or environments. Based on this, it can be assumed that the logic of purposeful engagement (with any activities) may work better for regulating the use of social and digital media than a purely avoidance-based approach.

However, it's worth noting that completely disconnecting from the Facebook platform was a step that, in the long run, brought more time and energy into the informants' lives. Surprisingly, based on the examples from this study, life without a Facebook account is not significantly different or more difficult. Although this conclusion cannot be extended to all Facebook users, especially those whose work or communication with loved ones is closely

intertwined with the Facebook network, it is still noteworthy. Additionally, it's important to recognize how frequently we encounter the need to negotiate with the affordances of digital technologies in our everyday lives. As this competing relationship with the digital technology around us has become the norm, more attention needs to be paid to the practices of disconnection to raise awareness for alternative ways of internet use. Although it is practically impossible to totally disconnect from digital environments, it is still possible to be mindful of and critically assess the digital affordances around us to make choices that empower our agency.

Bibliograafia

Alaru, M. (2021). Sissejuhatav uurimus interneti kasutamisse: autoetnograafia ja intervjuud igapäevastest toimingutest ja harjumustest. Seminaritöö. Tartu Ülikool, etnoloogia, folkloristika ja rakendusantropoloogia õppekava.

Atkinson, J. D. (2017). *Journey into Social Activism: Qualitative Approaches*. Fordham University Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt1hfr0rk>

Bartlett, R., & Milligan, C. (2015). What is diary method. (The 'What is?' Research Methods Series). Bloomsbury.

Baumer E., Adams P. &, Khovanskaya V.D., 2013. Limiting, leaving, and (re) lapsing: an exploration of facebook non-use practices and experiences. In *Proceedings of the ... ACM*, pp. 3257–3266.

Baumer, E. P. S., Sun, R., Schaedler, P. 2018. Departing and Returning: Sense of Agency as an Organizing Concept for Understanding Social Media Non/use Transitions. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*.

Baym, N. K., Wagman, K. B., & Persaud, C. J. (2020). Mindfully Scrolling: Rethinking Facebook After Time Deactivated. *Social Media + Society*, 6(2). <https://doi.org/10.1177/2056305120919105>

Boellstorff, T., Nardi, B., Pearce, C., & Taylor, T. L. (2012). *Ethnography and Virtual Worlds: A Handbook of Method*. Princeton University Press.

Brown, A. J. (2020). “Should I Stay or Should I Leave?”: Exploring (Dis)continued Facebook Use After the Cambridge Analytica Scandal. *Social Media + Society*, 6(1). <https://doi.org/10.1177/2056305120913884>

Van Bruyssel, S., De Wolf, R., & Vanden Abeele, M. (2023). Who cares about digital disconnection? Exploring commodified digital disconnection discourse through a relational lens. *Convergence*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/13548565231206504>

Cirucci, A. M. (2017). Normative Interfaces: Affordances, Gender, and Race in Facebook. *Social Media + Society*, 3(2). <https://doi.org/10.1177/2056305117717905>

Davis, J. L. (2020). *How Artifacts Afford: The Power and Politics of Everyday Things*. The MIT Press. Cambridge, Massachusetts. London, England.

Denshire, S. (2014). On auto-ethnography. *Current Sociology*, 62(6), 831-850. <https://doi.org/10.1177/0011392114533339>

Dremljuga, R-R. (2018) The process and affordances of platform-specific social media disconnection. *Studies of Transition States and Societies* 10(2): 82–96.

Ehn, B., Löfgren, O., & Wilk, R. (2015). *Exploring everyday life : strategies for ethnography and cultural analysis*. Rowman & Littlefield Publishers.

Fast, K. (2021). The disconnection turn: Three facets of disconnective work in post-digital capitalism. *Convergence*, 27(6), 1615-1630. <https://doi.org/10.1177/13548565211033382>

Gibson, James J. (1979). "The Theory of Affordances". *The Ecological Approach to Visual Perception*. Boston: Houghton Mifflin.

Gibson, James J. (1982). *Reasons for Realism: Selected Essays of James J. Gibson*. L. Erlbaum.

Heinsalu, B-H. (2016). *Facebooki kasutamisest loobujad: põhjused ja kogemused*. [Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool]. <http://hdl.handle.net/10062/52019>

Hesselberth, P. (2018). Discourses on disconnectivity and the right to disconnect. *New Media & Society*, 20(5), 1994-2010. <https://doi.org/10.1177/1461444817711449>

Jones, E. (2020). What does Facebook ‘afford’ do-it-yourself musicians? Considering social media affordances as sites of contestation. *Media, Culture & Society*, 42(2), 277-292. <https://doi.org/10.1177/0163443719853498>

Jorge, A. (2019). *Social Media, Interrupted: Users Recounting Temporary Disconnection on Instagram*. *Social Media + Society*, 5(4). <https://doi.org/10.1177/2056305119881691>

Karppi, T. (2018). *Disconnect: Facebook’s affective bonds*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Karppi, T., Chia, A., & Jorge, A. (2021). In the mood for disconnection. *Convergence*, 27(6), 1599-1614. <https://doi.org/10.1177/13548565211034621>

- Kaun, A. (2021). Ways of seeing digital disconnection: A negative sociology of digital culture. *Convergence*, 27(6), 1571-1583. <https://doi.org/10.1177/13548565211045535>
- Keane, W. (2018). Perspectives on affordances, or the anthropologically real. *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 8 (1/2): 27–38.
- Light B (2014). *Disconnecting with Social Networking Sites*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Light, B., & Cassidy, E. (2014). Strategies for the suspension and prevention of connection: Rendering disconnection as socioeconomic lubricant with Facebook. *New Media & Society*, 16(7), 1169-1184. <https://doi.org/10.1177/1461444814544002>
- Lupinacci, L. (2021). ‘Absentmindedly scrolling through nothing’: liveness and compulsory continuous connectedness in social media. *Media, Culture & Society*, 43(2), 273-290. <https://doi.org/10.1177/0163443720939454>
- McEwan, B. (2019). Can't delete: Why we stay on social media. *Psychology Today*.
Kasutatud 10.04.2024, <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-networked-relationship/201912/cant-delete-why-we-stay-social-media>
- McVeigh-Schultz, J., & Baym, N. K. (2015). Thinking of You: Vernacular Affordance in the Context of the Microsocial Relationship App, Couple. *Social Media + Society*, 1(2). <https://doi.org/10.1177/2056305115604649>
- Mesipuu, B. (2021). Eestlaste interneti ja sotsiaalmeedia kasutus aastal 2021. Milos OÜ.
Kasutatud 07.04.2024, <https://milos.ee/eestlaste-interneti-ja-sotsiaalmeedia-kasutus-aastal-2021/>
- Mesipuu, B. (2023). Eesti täiskasvanute sotsiaalmeedia kasutamise uuring 2023. Milos OÜ.
Kasutatud 07.04.2024, <https://milos.ee/eestlaste-sotsiaalmeedia-kasutus/#vastajate-arv>
- Metsvahi, M. (2017). *Folkloristlikud välitööd*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Miller, D. (2016). *Social Media in an English Village* (1st ed., Vol. 2). UCL Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1g69xs1>

- Moe, H., & Madsen, O. J. (2021). Understanding digital disconnection beyond media studies. *Convergence*, 27(6), 1584-1598. <https://doi.org/10.1177/13548565211048969>
- Mountz, A., Bonds, A., Mansfield, B., et al. (2015). For slow scholarship: a feminist politics of resistance through collective action in the neoliberal university. *ACME: An International Journal for Critical Geographies* 14(4): 1235–1259.
- Murumaa-Mengel, M ja Siibak, A. (2019). Compelled to be an outsider: How students on a social media detox self-construct their generation. *Comunicazioni Sociali*, nr 2, 263–275. http://dx.doi.org/10.26350/001200_000063
- Nagy, P., & Neff, G. (2015). Imagined Affordance: Reconstructing a Keyword for Communication Theory. *Social Media + Society*, 1(2). <https://doi.org/10.1177/2056305115603385>
- Newport, C. (2016). *Deep Work: Rules for Focused Success in a Distracted World*. New York: Grand Central Publishing.
- Nguyen, M. H., Büchi, M., & Geber, S. (2022). Everyday disconnection experiences: Exploring people’s understanding of digital well-being and management of digital media use. *New Media & Society*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/14614448221105428>
- Pennington, N. (2021). Quitting social media: a qualitative exploration of communication outcomes. *Qualitative Research Reports in Communication*, 22(1), 30–38. <https://doi.org/10.1080/17459435.2020.1817140>
- Rauna, H. (2019). Sotsiaalmeediast ajutiselt loobunud tudengite väljajäämishirmu (FOMO) ilmingud. [Magistritöö, Tartu Ülikool]. <http://hdl.handle.net/10062/64217>
- Pilt, M. (2023). Kogemuslood ja koosloome: sissevaateid jutustamispraktikasse sotsiaalmeedias ja selle uurimise metodoloogiasse. [Doktoritöö, Tartu Ülikool]. <https://hdl.handle.net/10062/94349>
- Selwyn, N. (2003). Apart from technology: Understanding people’s non-use of information and communication. *Technologies in everyday life. Technology in Society: An International Journal* 1: 99–116

Siibak, A. (2020). Digipõlvkonnast sotsiaalmeedia põlvkonnaks. Põlvkondlikku enesemääratlust kujundavad trendid Eesti noorte internetikasutuses. *Methis*, 21(26). <https://doi.org/10.7592/methis.v21i26.16908>

Syvertsen, T. (2020). *Digital detox: The Politics of disconnecting*. Bingley: Emerald.

Syvertsen, T., & Enli, G. (2020). Digital detox: Media resistance and the promise of authenticity. *Convergence*, 26(5-6), 1269-1283. <https://doi.org/10.1177/1354856519847325>

Ytre-Arne, B., & Moe, H. (2021). Doomscrolling, Monitoring and Avoiding: News Use in COVID-19 Pandemic Lockdown. *Journalism Studies*, 22(13), 1739–1755. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2021.1952475>

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Mart Alaru,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

„Vabanemine võimal(dav)uste ahelatest: teadlik internetikasutamine Facebookist lahtiühendunute näitel“, mille juhendajateks on Ester Bardone ja Kristin Kuutma,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Mart Alaru

22.05.2024